

Universiteit
Leiden
The Netherlands

“Den Rooden Haan laten kraaien”: Een onderzoek naar de vormen en functies van brand als wapen in voormalig Nederlands-Indië.

Koenderink, Anouk

Citation

Koenderink, A. (2024). *“Den Rooden Haan laten kraaien”: Een onderzoek naar de vormen en functies van brand als wapen in voormalig Nederlands-Indië.*

Version: Not Applicable (or Unknown)

License: [License to inclusion and publication of a Bachelor or Master Thesis, 2023](#)

Downloaded from: <https://hdl.handle.net/1887/3784986>

Note: To cite this publication please use the final published version (if applicable).

“Den Rooden Haan laten kraaien”

Een onderzoek naar de vormen en functies van brand als wapen in voormalig Nederlands-Indië.

Anouk Koenderink

Universiteit Leiden
Colonial and Global History
MA History – Thesis
20 ECTS
17.999 woorden

28 juni 2024

dr. T.W. Brocades Zaalberg

Atjeh	2
Indonesië	4
1. Inleiding	5
2. Irreguliere oorlogvoering en collectief bestraffend geweld	13
3. Brandstichting in de Atjehoorlog	18
3.1 Historische context.....	19
3.2 Over de bronnen	23
3.3 Kwantificering van de resultaten	25
3.4 Motieven voor brand.....	27
3.5 Deelconclusie: brandstichting in Atjeh.....	35
4. Brandstichting in de dekolonisatieoorlog	37
4.1 Historische context.....	38
4.2 Over de bronnen	42
4.3 Kwantificering van de resultaten	44
4.4 Motieven voor brand.....	47
4.5 Deelconclusie: brandstichting in de dekolonisatieoorlog	57
5. Conclusie	59
6. Bibliografie.....	63
6.1 Primaire Bronnen	64
6.2 Secundaire Literatuur	71

Atjeh

¹ Kaart uit: Petra Groen en Thijs Brocades Zaalberg, 'De Atjehoorlog als school van het moderne imperialisme 1873-1914' in: Petra Groen e.a., *Krijgsgeweld en kolonie: opkomst en ondergang van Nederland als koloniale mogendheid, 1816-2010*. Militaire geschiedenis van Nederland; deel 6 (Amsterdam 2021) 97-133, aldaar 98.

Indonesië

² Kaart uit: Gert Oostindie, Ben Schoenmaker en Frank Van Vree eds., *Over de grens: Nederlands extreem geweld in de Indonesische onafhankelijkheidsoorlog, 1945-1949* (Amsterdam 2022) 'Kaart 1'.

1. Inleiding

“Den 26^e zouden wij weer terugtrekken na alles te vuur en te zwaard te hebben verwoest. [...] We hebben den geheelen dag gebrand en vruchtboomen omgekapt. Alles wat maar eenigszins goed was werd stuk geslagen, in de vlammen gegooid of meegenomen.”³

Zo schreef Frits van Daalen in 1896 over de acties van het 9^e bataljon te Atjeh waar hij op dat moment als kapitein deel van uitmaakte. De troepen trokken door de IV en de VI Moekims, waarbij ze onder andere het huis van Toekoe Oemar hadden veroverd en verbrand. Hoewel Van Daalen het volledig legitiem vond om dat huis in vlammen op te laten gaan, stelde hij tegelijk dat het daar eigenlijk bij had moeten blijven. De rest van de omgeving had gespaard moeten blijven, omdat *‘die mensen niet hadden medegedaan’*.⁴ Zijn bezwaren mochten niet baten. Deze anekdote is slechts één van de vele voorbeelden van hoe Nederlandse troepen brand als wapen in hebben gezet in voormalig Nederlands-Indië. Dit gebeurde onder andere in de bovengenoemde Atjehoorlog, waarvan het startschot in 1873 werd gelost, maar ook in de dekolonisatieoorlog⁵, die woedde van 1945 tot en met 1949. Deze twee conflicten zullen een centrale rol spelen in deze scriptie, waarin in een diachrone vergelijking gekeken zal worden naar hoe en waarom Nederlandse militairen in deze beide conflicten brand als wapen gebruikten.

Brandstichting betekent het opzettelijk in brand steken van eigendommen met de intentie om schade te veroorzaken.⁶ Los van het vernietigende effect van vuur, werkt het bovendien ook bijzonder intimiderend. Historisch gezien is vuur een symbool van rebellen en opstand. Mensen die géén legitieme macht in handen hebben vinden juist een vuur een passend gewelddmiddel: de hitte, het licht en het algehele spektakel dat met brand gepaard gaat trekt de aandacht waar dergelijke groeperingen naar opzoek zijn.⁷ Brandstichting wordt dan ook vaak getypeerd als een wapen van de zwakken en wanhopigen, als een laatste redmiddel bij gebrek aan controle of strategie.⁸ Er zijn immers maar weinig middelen nodig om snel een grote vuurzee te creëren, terwijl het effect groot is. Daarnaast diende vuur op verschillende momenten in de geschiedenis om religieuze, politieke of

³ Koninklijk Instituut voor Taal- Land en Volkenkunde (KITLV), Leiden. H.T. Damsté DH 1084-21: Brieven uit Atjeh door G.C.E. van Daalen aan zijn vrouw Betsy, 25 mei 1896, p. 114-115.

⁴ Ibid.

⁵ In deze scriptie is gekozen voor de term ‘dekolonisatieoorlog’, aangezien de hele scriptie vanuit een Nederlands perspectief is geschreven. Ook voor Indonesische (plaats)namen is de Nederlandse spelling aangehouden.

⁶ Gemma Clark, ‘Fire as Rebellion and Repression: Revolutionary Ireland in Perspective’, in: Martin Thomas en Gareth Curless eds., *The Oxford Handbook of Late Colonial Insurgencies and Counter-Insurgencies* (Oxford 2023) 63-80, aldaar 69.

⁷ Ibid., 73.

⁸ Thomas Earls FitzGerald, *Combatants and civilians in revolutionary Ireland, 1918-1923*. Routledge studies in Modern History (London 2021) 142.

etnische tegenstanders te 'zuiveren'.⁹ In zulke gevallen zetten de strijdende partijen brand dus heel bewust in als een vorm van grootschalig geweld. Enerzijds komt brandstichting dus voor als een onbezonnen actie van een individu of kleine groep, terwijl het anderzijds ook is ingezet als prominente vorm van collectief geweld in moderne conflicten, zo ook in koloniale oorlogen. In die specifieke context hebben zowel guerrilla's als contraguerrilla's hun toevlucht gezocht tot de brandfakkel, met als gevolg dat hele leefomgevingen in vlammen op zijn gegaan.

In de historiografie over koloniale oorlogen in het algemeen en de Nederlands-Indische casuïstiek in het bijzonder is brandstichting vrijwel nooit als geïsoleerde vorm van geweld geanalyseerd, maar wel als onderdeel van breder onderzoek naar koloniaal geweld. Koloniale mogendheden grepen geregeld op het wapen terug. Brandstichting kon dienen als een demonstratie van militaire macht en voorbeeldstellend geweld, om zo een gebrek aan politiek overwicht te verhullen.¹⁰ Daarnaast was vuur het middel bij uitstek in verschroeiende-aarde strategieën, iets waar veel legers op teruggrepen. In die context is er geschreven over de Britse vernietigingsstrategieën in de Boerenoorlog (1899-1902). De Britten hadden daar de gewoonte om alle boerderijen van waaruit een aanval was gedaan in brand te steken, met alle gevolgen van dien.¹¹ Ze zetten brand in eerste instantie selectief in, maar uiteindelijk ook preventief en grootschalig om de guerrilla's af te snijden van bevolkingssteun en voedsel.¹² Ook in de Filipijns-Amerikaanse oorlog (1899-1902) speelde vernietiging door brand een grote rol. Dit is verder uitgewerkt door Brian McAllister Linn, die schreef over hoe de Amerikaanse troepen met hun vernietigingscampagnes hele dorpen expres in vlammen op lieten gaan.¹³ Dergelijke literatuur bestaat tevens over de Atjehoorlog, waar brand structureel is ingezet als onderdeel van strafcampagnes.¹⁴ Wat betreft de dekolonisatieoorlog wijdde Rémy Limpach in *De brandende Kampongs van Generaal Spoor* een klein deelhoofdstuk aan brandstichtingen, in combinatie met 'vernielingen' en 'zuiveringen'. Het Nederlandse leger voerde in de dekolonisatieoorlog zogenoemde *sweeps* uit; de militairen doorzochten de kampongs waarvan zij vermoedden dat er vijandelijk gezinde Indonesiërs zaten om deze te 'zuiveren', ofwel te *sweepen*. Niet zelden eindigde zo'n 'zweep' met een kampong in de as.¹⁵ Limpach stelde dat brand diende als collectieve straf- of

⁹ Clark, 'Fire as Rebellion and Repression', 66.

¹⁰ Johan Goudsblom, *Vuur en beschaving* (Amsterdam 1992) 322.

¹¹ Alexander B. Downes, 'Draining the Sea by Filling the Graves: Investigating the Effectiveness of Indiscriminate Violence as a Counterinsurgency Strategy', *Civil wars* 9 (2007) 420-444, aldaar 432.

¹² Clark, 'Fire as Rebellion and Repression', 74.

¹³ Brian McAllister Linn, *The Philippine War, 1899-1902*. Modern War Studies (Kansas 2019) 168.

¹⁴ Petra Groen en Thijs Brocades Zaalberg, 'De Atjehoorlog als school van het moderne imperialisme 1873-1914' in: Petra Groen e.a., *Krijgsgeweld en kolonie: opkomst en ondergang van Nederland als koloniale mogendheid, 1816-2010*. Militaire geschiedenis van Nederland; deel 6 (Amsterdam 2021) 97-133.

¹⁵ Rémy Limpach, *De brandende kampongs van generaal Spoor* (Amsterdam 2016) 431.

afschrikingsmaatregel tegen burgers die (vermeend) steun gaven aan de vijand.¹⁶ Daarnaast waren de brandstichtingen bedoeld om de guerrilla's te verzwakken door hen voedsel en onderdak te ontnemen.¹⁷ De manier waarop militairen brandstichtingen beschreven, alsof het onderdeel was van een standaardroutine, deed hem concluderen dat brandstichting structureel en op lokaal niveau zelfs systematisch voorkwam.¹⁸ Uit de bestaande historiografie valt zodoende op te maken dat contraguerrilla's brand in koloniale oorlogen enerzijds inzetten als strafmaatregel of als vorm van intimidatie en dat ze het anderzijds ook gebruikten om de guerrilla's alle bestaansmiddelen te ontnemen, dus als middel in economische oorlogsvoering. Hoewel brand in eerste instantie bedoeld was om de tegenstander te hinderen, trof het de burgerbevolking uiteindelijk vaak het hardst. Het is om deze reden dat brand, zoals het als wapen is ingezet in koloniale conflicten, gezien kan worden als een vorm van 'extreem geweld'.¹⁹

'Extreem geweld' verwijst naar situaties waarin geweld bepaalde wettelijke, normatieve of politieke grenzen overschrijdt.²⁰ Het kan variëren in vorm en intensiteit en kenmerkt zich door wreedheid, brutaliteit en meedogenloosheid. Vaak gaat het ook om geweld dat geen direct militair doel dient en dat zich buiten de marges van de eigenlijke strijd afspeelt, maar het vond ook plaats binnen reguliere gevechtssituaties, bijvoorbeeld wanneer bij de inzet van zware wapens burgerslachtoffers te zeer voor lief werden genomen.²¹ Vormen van extreem geweld zijn bijvoorbeeld marteling, standrechtelijke executies of verkrachting. In de historiografie over koloniale oorlogen zijn in het verleden in plaats van 'extreem geweld' verschillende andere termen gebruikt voor dergelijke geweldstransgressies. Dit gaat om benamingen als 'oorlogsmisdaden', 'excessen', 'massageweld' of 'excessief geweld'. Het problematische aan dergelijke termen is dat ze niet overkoepelend genoeg zijn en dat ze bovendien het structurele, soms zelfs systematische, karakter van de toepassing van het geweld niet genoeg benadrukken of zelfs onderschatten. De term 'extreem geweld' biedt daarentegen ruimte voor een meer omvattende benadering. Een belangrijk kenmerk van extreem geweld is dat het vaak, al dan niet expres, gericht is tegen non-combattanten, zoals burgers of gevangengenomen guerrilla's.²² In koloniale oorlogen was het onderscheid tussen strijders en niet-

¹⁶ Limpach, *De brandende kampongs van generaal Spoor*, 435.

¹⁷ *Ibid.*, 434.

¹⁸ *Ibid.*, 436.

¹⁹ *Ibid.*, 433-436.

²⁰ Thijs Brocades Zaalberg en Bart Luttikhuis, 'De koloniale schuldclassificatie voorbij. Nederlands, Brits en Frans extreem geweld in vergelijkend perspectief, 1945-1962' in: Gert Oostindie, Ben Schoenmaker en Frank Van Vree eds., *Over de grens: Nederlands extreem geweld in de Indonesische onafhankelijkheidsoorlog, 1945-1949* (Amsterdam 2022) 381-407, aldaar 385.

²¹ Gert Oostindie, Ben Schoenmaker en Frank Van Vree eds., *Over de grens: Nederlands extreem geweld in de Indonesische onafhankelijkheidsoorlog, 1945-1949* (Amsterdam 2022) 445.

²² Brocades Zaalberg en Luttikhuis, 'De koloniale schuldclassificatie voorbij', 386.

strijders overigens vaak moeilijk te maken, omdat ook de 'gewone' burgerbevolking geregeld de wapens opnam of onbewapend directe steun leverde aan de opstandelingen. Aan de andere kant deed men vaak weinig moeite om dit onderscheid ook daadwerkelijk te maken. Daarnaast is het in koloniale context sowieso ingewikkeld om onderscheid te maken tussen geweld dat binnen de kaders van het toen geldende oorlogsrecht als legitiem gold en geweld dat over de schreef ging, vooral omdat de koloniale machthebbers zelf het juridische systeem en de regelgeving naar hun hand konden zetten.²³

In de historiografie zijn er echter ook stemmen die nog een stap verder gaan dan alleen te stellen dat brandstichting een vorm van extreem geweld is. Brandstichting kan worden gezien als een vorm van zogenoemde 'milieuoorlog', een type conflict waarbij het milieu bewust doelwit is van militaire strategie en tactiek, met alle gevolgen van dien. Binnen de studie van milieuoorlogen introduceerde historicus Emmanuel Kreike in zijn werk *Scorched Earth: environmental warfare as a crime against humanity and nature* het begrip *environcide*, een samenvoeging van de woorden *environment* en *genocide*.²⁴ De definitie van dit begrip is het al dan niet doelbewust beschadigen of vernietigen van de 'milieu-infrastructuur' door geweld dat zowel kort en hevig, als continu en cumulatief kan zijn. Deze infrastructuur bestaat in Kreikes definitie uit huizen en stallen, velden, akkers, gewassen, voedselopslagen, vee, boomgaarden, beekjes, waterbronnen, dammen, kanalen en alle andere coproducties van mens en natuur.²⁵ Het zijn de punten waarop natuur en cultuur samenkomen en menselijke bouwwerken zich verweven met de omgeving. Het vernietigen van deze infrastructuur, bijvoorbeeld door het verbranden van huizen of akkers, is volgens hem *environcide*, omdat het de manier van leven van de lokale mensen ernstig ondermijnd en bovendien zorgt voor een toegenomen blootstelling aan klimaat en ziekte.²⁶ Dit kan vervolgens in het ergste geval leiden tot een epidemie of hongersnood, resulterend in vele slachtoffers onder zowel combattanten als non-combattanten. Door de bevolking onderdak en voedselvoorziening te ontnemen en ze daarmee bloot te stellen aan honger, kou of hitte, neemt de dader bewust en intentioneel het risico dat de blootgestelde groep het niet overleefd. Dit zou de genocidale intenties van milieuoorlog aantonen.²⁷ Overigens is Kreike niet de eerste die dergelijke conclusies heeft getrokken. Binnen de criminologie en mensenrechtenstudies is op een soortgelijke wijze het verband gelegd tussen ecocide en

²³ Brocades Zaalberg en Luttikhuis, 'De koloniale schuldclassificatie voorbij', 385.

²⁴ Emmanuel Kreike, *Scorched Earth: Environmental Warfare as a Crime against Humanity and Nature* Human Rights and Crimes against Humanity 30 (Princeton 2021) 4.

²⁵ Ibid., 2.

²⁶ Ibid., 3.

²⁷ Ibid., 9.

genocide.²⁸ Gesteld is dat ecocide een methode van genocide kan zijn, omdat aanvallen op het land de manier van leven van inheemse bevolkingen ernstig ondermijnt. Vernietiging van het land kan zo dus genocide in de hand werken.²⁹ Zo is er reeds gepleit voor het bij wet strafbaar maken van ecocide, iets wat Kreike wil laten gelden voor zijn *environcide*.³⁰ *Environcide* laat zien hoe massageweld tegelijkertijd niet alleen de natuurlijke omgeving, maar ook de maatschappij beïnvloedt. De vernietiging van het milieu is slechts een middel om het uiteindelijke doel, de fysieke vernietiging van een hele groep, te bereiken.³¹ Daarom stelt Kreike dat milieuoorlog zowel een misdaad tegen de natuur, als tegen de menselijkheid is en dat het daarom bij wet verboden zou moeten worden.³²

In deze context is brandstichting, wanneer de ‘milieu-infrastructuur’ doelwit is, één van de belangrijkste vormen van geweld die kan zorgen voor *environcide*. Kreikes redentatie volgend zou brandstichting dus óók genocidale intenties kunnen hebben en dus niet alleen de natuur, maar ook de mensen die er wonen nadelig beïnvloeden en dat de vernietiging van de omgeving dus de fysieke vernietiging van de hele bevolking als doel zou hebben. Zeker in guerrillaoorlogen, zoals in Indonesië, speelt het milieu een buitengewone rol in verschillende strategische, tactische en operationele plannen en doelen.³³ Bossen en oerwouden vormden vaak de perfecte dekking voor verzetslieden, die zich terugtrokken en schuilhielden. Juist deze beschermde werking was voor contraguerrilla’s een reden om de omgeving te vernietigen, iets wat in het geval van bomen ook nog relatief gemakkelijk gaat.³⁴ De guerrilla’s kunnen opereren vanuit hun vertrouwde omgeving, terwijl de tegenstander het gevoel heeft te vechten tegen een onzichtbare, ongrijpbare vijand die zich als maar verder in de bossen terugtrekt. Dit maakt dat het milieu een belangrijke actor is in irreguliere conflicten en direct onderdeel is van strategie en tactiek. Kreikes betoog gaat echter vooral om de resultaten van oorlogvoering op specifieke gebieden, niet zozeer om de intenties en motivaties die achter de brandstichtingen schuilgingen. Hij analyseert brandstichting niet apart; voor zijn these volstaat het resultaat, namelijk het verwoestende effect dat vuur op de omgeving kan hebben. In hoeverre

²⁸ Alexander Dunlap, ‘The ‘solution’ is now the ‘problem:’ wind energy, colonisation and the ‘genocide-ecocide nexus’ in the Isthmus of Tehuantepec, Oaxaca’, *The International Journal of Human Rights* 22 (2018) 550-573; Martin Crook en Damien Short, ‘Marx, Lemkin and the genocide-ecocide nexus’, *The international journal of human rights* 18 (2014) 298-319; Martin Crook, Damien Short en Nigel South, ‘Ecocide, genocide, capitalism and colonialism: Consequences for indigenous peoples and glocal ecosystems environments’, *Theoretical Criminology* 22 (2018) 298-317.

²⁹ Dunlap, ‘The ‘solution’ is now the ‘problem’’, 557.

³⁰ Kreike, *Scorched Earth*, 4.

³¹ *Ibid.*, 8.

³² *Ibid.*, 4.

³³ Anna Feuer, ‘Environmental Warfare Tactics in Irregular Conflicts’, *Perspectives on Politics* 21 (2023) 533-549, aldaar 536.

³⁴ *Ibid.*, 542.

brandstichting daadwerkelijk een veroorzaker van *environcide* en daarmee een aanjager van genocide is kan dus, wanneer brand als geweldstype geïsoleerd wordt geanalyseerd, ter discussie komen te staan. Is de milieulens en de daarbij aansluitende *environcide*-these wel het geschiktste raamwerk om brandstichting mee te analyseren, of kan een ander perspectief de betekenis van brandstichting beter duiden?

Deze scriptie zal zodoende verschillende brandstichtingen in voormalig Nederlands-Indië analyseren om zo de de intenties daarachter te achterhalen. Er zal onderzocht worden of het concept *environcide* zich leent om brandstichting te verklaren, of dat alternatieve perspectieven de intenties beter duiden. Dergelijke alternatieven zijn reeds voortgekomen uit de historiografie: brandstichting is zo verklaard vanuit een economisch perspectief en vanuit een militair perspectief. Om uitspraak te kunnen doen over die vraag, zal in deze scriptie gekeken worden naar wat militairen zelf schreven over brand. Juist egodocumenten kunnen inzichten bieden over het gebruik van brand, aangezien officiële documenten veelal verhullend schrijven over brandstichtingen of het zelfs compleet negeren.³⁵ Daarom zal in de hoofdstukken open naar deze bronnen gekeken worden, waarbij per bron ten eerste zal worden gelet op wat militairen verbrandden en ten tweede op de reden daarachter.

De centrale vraag van deze scriptie zal beantwoord worden door onderzoek te doen naar twee conflicten waarin brandstichting een prominente rol speelde, namelijk de Atjehoorlog en de dekolonisatieoorlog. Doordat Nederlandse troepen brand hier zo veelvuldig in hebben gezet, is er veel bronmateriaal en casuïstiek beschikbaar om zo voldoende empirisch bewijs te verzamelen om uitspraak te kunnen doen over het geschikte raamwerk om de brandstichtingen te verklaren. Bovendien kunnen door niet naar één conflict afzonderlijk te kijken, maar door te vergelijken tussen twee, parallellen en contrasten worden geschetst wat betreft de inzet van brand in voormalig Nederlands-Indië, waardoor er tevens een beter beeld zal ontstaan van de ontwikkeling in hoe Nederlandse troepen brand gebruikten. De vergelijking kan zo helpen met het verklaren van waarom in de dekolonisatieoorlog brand nog steeds zo geregeld werd ingezet, ondanks dat het in de meeste gevallen officieel verboden was, het oorlogsrecht zich steeds verder ontwikkelde en ondanks dat militairen met meer (vuur)wapens waren uitgerust, wat dus zou kunnen verleiden tot denken dat het in ieder geval uit 'machteloosheid' niet meer nodig zou hoeven zijn om toevlucht te zoeken tot de brandfakkel. Zodoende kan de temporele vergelijking verdieping bieden voor vragen over hoe en waarom Nederlanders brand in Indonesië in hebben gezet en of hierin sprake is van verandering of

³⁵ C. H. C. Harinck en B. W. Luttikhuis, 'Voorbij het koloniale perspectief: Indonesische bronnen en het onderzoek naar de oorlog in Indonesië, 1945-1949', *BMGN - Low Countries Historical Review* 132:2 (2017) 51-76, aldaar 65, 67.

continuïteit. Naast dat de vergelijking dus meer inzicht kan bieden in het Nederlandse gebruik van brand in Indonesië, geven de twee casussen meer mogelijkheden om de *environcide*-these te toetsen.

De zoektocht naar motieven voor brand zal grotendeels plaatsvinden in egodocumenten, dus persoonlijke bronnen van militairen die destijds vochten in Indonesië. Dit kunnen dagboeken, memoires, brieven of verslagen zijn, maar ook andere persoonlijke stukken zoals autobiografieën. In deze scriptie zullen met name dagboeken en memoires aan bod komen. Deze zijn geselecteerd aan de hand van drie bestaande databases. Voor de Atjehoorlog is dat de database 'Egodocumenten Atjeh', voor de dekolonisatieoorlog zijn dat de databases 'Soldaat in Indonesië' en 'NIMH Dagboeken'.³⁶ Deze bronnen geven een unieke inkijk in de motieven en denkbeelden van diegenen die aan het front vochten. Soms maakten ze zichzelf schuldig aan extreme geweldspelingen, soms waren ze getuigen. Het opvallende aan egodocumenten is dat militairen vaak verassend open praten over het geweld dat ze pleegden, wat het mogelijk maakt om ook aan de hand van deze bronnen extreem geweld, in dit geval brandstichting, te onderzoeken.

Hoewel egodocumenten uitstekende bronnen zijn om onderzoek te doen naar bijvoorbeeld motieven en moreel, is het belangrijk om voorzichtig en kritisch te zijn. Voor dagboeken geldt dat militairen bewust informatie kunnen hebben achtergehouden, bijvoorbeeld uit angst voor represailles of om de eigen eer te redden. Bovendien gaat het om een subjectieve weergave van de situatie. Voor memoires geldt het bovenstaande ook, maar deze hebben nog als extra complicatie dat de herinneringen soms jaren na dato zijn opgetekend. Dit kan ertoe hebben geleid dat zaken zijn vergeten, aangepast of rooskleuriger zijn voorgesteld dan dat ze waren. Daarnaast is het van belang om de sociaal-culturele context van die tijd in acht te nemen: in de eerste decennia na het conflict waren er namelijk al kritische geluiden te horen over eventuele misdragingen in 'de Oost'. Deze omstandigheden kunnen ervoor hebben gezorgd dat veteranen in hun memoires een zo positief mogelijk verhaal hebben geschreven. Ten slotte is het van belang om het beoogde lezerspubliek te overwegen. Waar dagboeken vaak voor persoonlijke verslaglegging bedoeld waren, of voor familie en vrienden, geldt voor memoires dat de auteur zijn ervaringen zeer waarschijnlijk voor een groter publiek heeft vastgelegd. Het is dan natuurlijk ook veelzeggend dat vele militairen wél berichtten over geweldstransgressies. Tevens is het van belang om te vermelden dat militairen in de Atjehoorlog aan het front veel minder vaak een dagboek bijhielden dan in de dekolonisatieoorlog. Degenen die dat wél deden, bekleedden bovendien vaak een officiersrang. Voor de onafhankelijkheidsoorlog geldt daarentegen dat pen en papier voor een veel bredere groep beschikbaar waren en dat er dus ook

³⁶ De databases zullen nader worden toegelicht in de betreffende hoofdstukken.

geschriften zijn van manschappen, namelijk soldaten en korporaals. Dit verschil betekent dus dat er een zekere scheve verhouding is, wat gevolgen heeft voor de representativiteit van de bronnen. De egodocumenten zullen worden aangevuld met officiële documenten en verslagen.³⁷ Deze bronnen laten zien hoe het officiële beleid ten aanzien van brandstichting door de tijd heen is veranderd. Bij deze bronnen is het wel van belang in acht te nemen dat extreem geweld zoals brandstichting vaak niet werd benoemd, uit angst voor de (inter)nationale publieke opinie. Officiële documenten zullen het positieve benadrukken en focussen op het doel, in plaats van op de middelen.

De onderzoeksopzet van deze scriptie is dan als volgt. Het eerste hoofdstuk zal ingaan op het bijzondere karakter van irreguliere oorlogen, op het gebruik van collectief bestraffend geweld en op de vraag hoe brandstichting daarin past. Dit hoofdstuk zal zodoende meer context en theorie bieden over de achterliggende conflictdynamiek en de bijzondere omstandigheden waarmee guerrillaoorlogen, zoals die in voormalig Nederlands-Indië, te kampen hadden. Het tweede hoofdstuk zal dan vervolgens geheel in het teken staan van de Atjehoorlog. In het eerste deelhoofdstuk zal de historische context aan bod komen, waarmee een beeld van het conflict wordt geschetst. Vervolgens zal er een deelhoofdstuk ingaan op de gebruikte bronnen, waarbij deze tevens tegen een kritisch daglicht gehouden zullen worden. De volgende deelhoofdstukken zullen de resultaten uit het bronnenonderzoek analyseren door de motieven voor brand te ontrafelen. Het eerste deel zal ten slotte worden afgesloten met een deelconclusie met antwoord op de vraag hoe en waarom brand in Atjeh is toegepast en of een raamwerk de motieven kan helpen duiden. Het derde hoofdstuk zal dezelfde opzet volgen als het tweede, maar dan vanzelfsprekend over de dekolonisatieoorlog. In de conclusie zal dan ten slotte antwoord gegeven worden op de centrale vraag, namelijk of de *environcide*-these wel het geschikte raamwerk is om de intenties en het effect van brand als wapen te duiden.

³⁷ Officiële teksten en dagorders van de Nederlandse militaire leiding zijn in te zien in het Nationaal Archief (NA) en in het archief van het Nederlands Instituut voor Militaire Historie (NIMH).

2. Irreguliere oorlogvoering en collectief bestraffend geweld

“Het voeren van een guerrilla oorlog is zoals het eten van soep met een mes.”³⁸

Koloniale oorlogen namen dikwijls de vorm van een guerrilla aan, zo ook in het geval van de Atjehoorlog en de dekolonisatiestrijd. Waar het Nederlandse leger in beide oorlogen lang probeerde vast te houden aan vertrouwde Europese strategieën, bleek het in beide gevallen nodig om op een andere manier op de guerrillatactieken van de Indonesische tegenstanders te reageren. Aangezien irreguliere oorlogvoering een prominente rol speelde in beide conflicten, zal dit hoofdstuk verder ingaan op de achterliggende dynamiek van dit type conflict. Wat kenmerkt een guerrilla en wat is de plaats van de burgerbevolking daarin? Ten slotte zal dit hoofdstuk ook stilstaan bij het onderscheid tussen selectief en collectief bestraffend geweld en hoe brandstichting zich wat dat betreft laat categoriseren.

In het geval van irreguliere oorlogen houdt ten minste één van de strijdende partijen zich niet aan conventionele militaire strategieën en tactieken. In plaats daarvan doen guerrilla's een beroep op flexibele en onconventionele vormen van oorlogsvoering, zoals sabotage, hinderlagen en spontane aanvallen.³⁹ Ze opereren vaak in kleine, mobiele eenheden en maken gebruik van hun eigen terreinkennis en verrassingsaanvallen om hun tegenstanders te slim af te zijn.⁴⁰ Dit type conflict kenmerkt zich daarnaast door een aanzienlijke asymmetrie tussen de strijdende partijen wat betreft militaire macht, middelen en organisatie, iets wat in koloniale context volledig opgaat. Westerse legers hadden over het algemeen de grootste moeite met het aanpassen aan de guerrillatactieken, zo ook de Nederlandse militairen.⁴¹ Er zijn verschillende redenen waarom Westerse legers zich zo traag aan wisten te passen aan de onconventionele tactieken die nodig waren om een guerrilla in hun voordeel te beslechten. Dergelijke redenen zijn onterecht optimisme over het gemak waarmee ze de oorlog zouden winnen, gebrekkige voorbereidingen en training, onderschatting van de dreiging van de verzetslieden en fundamentele misvattingen over de aard van irreguliere oorlogen.⁴² Bovendien vernieuwden de koloniale mogendheden hun oorlogsdoctrines weinig en waren ze vaak hardleers. De irreguliere oorlogen konden buitengewoon uitdagend zijn vanwege het gebrek aan een

³⁸ *'Learning to eat soup with a knife'* is een veelgebruikte metafoor van T.E. Lawrence om een guerrilla te beschrijven. Zie: Stathis Kalyvas, *The logic of violence in civil war*. Cambridge studies in comparative politics (New York 2006) 163.

³⁹ Benjamin Valentino, Paul Huth en Dylan Balch-Lindsay, *“Draining the Sea”: Mass Killing and Guerrilla Warfare*, *International organization* 58 (2004) 375-407, aldaar 383.

⁴⁰ *Ibid.*, 384.

⁴¹ Azarja Harmanny, *Grof geschut: Artillerie en luchtstrijdkrachten in de Indonesische onafhankelijkheidsoorlog, 1945-1949*. Onafhankelijkheid, Dekolonisatie, Geweld en Oorlog in Indonesië 1945-1950 (Amsterdam 2023) 33.

⁴² Kalyvas, *The logic of violence in civil war*, 163.

duidelijke frontlinie en omdat het zo moeilijk was om de vijand te identificeren.⁴³ Verzetslieden hielden zich vaak schuil tussen de 'gewone' burgers, die in veel gevallen meer voelden voor de kant van het verzet, dan voor de tegenstanders.

De burgerbevolking neemt in het geval van guerrillaoorlogen een bijzondere plek in. In tegenstelling tot conventionele legers vertrouwen guerrilla's direct op de lokale bevolking voor voedsel, onderdak, aanvoer van benodigde middelen en inlichtingen.⁴⁴ Bovendien kan de 'gewone' bevolking dienen als een soort menselijke camouflage, waartussen de guerrilla's zich schuil kunnen houden om aanvallen te ontvluchten. Daarom is de steun van die bevolking van vitaal belang voor het voortbestaan van de oorlog. De keerzijde hiervan is dat ook de burgerbevolking een doelwit vormt voor contraguerrilla's. Aangezien sommige burgers daadwerkelijk het verzet hielpen en dat ze dus niet allemaal ook automatisch 'onschuldige burgers' zijn, is het wellicht zinvoller om te spreken van combattanten en non-combattanten in plaats van over burgers en verzetslieden. Een non-combattant is een ongewapende persoon, die geen onderdeel is van een verzetsgroep en die niet actief meedoet in de vijandigheden.⁴⁵ Deze persoon bevindt zich dus buiten de eigenlijke, fysieke strijd. Overigens wordt een non-combattant niet automatisch een combattant, wanneer hij bijvoorbeeld voedsel of andere goederen levert aan een strijdende partij. Dergelijke activiteiten vormen niet direct een fysieke bedreiging voor de tegenstander en zijn daarom dus ook nog geen legitiem motief om meteen iedereen, inclusief de non-combattanten, te straffen. Dit onderscheid is van groot belang, omdat anders hele bevolkingsgroepen gemakkelijk als combattanten bestempeld kunnen worden, zeker in guerrillaoorlogen.⁴⁶ De consequentie daarvan zou zijn dat geweld makkelijker gelegitimeerd kan worden, aangezien het geweld toch gericht was op alleen combattanten, 'legitieme' tegenstanders dus. Dit is overigens iets wat koloniale legers vaak wel deden.

De algemene consensus is dat geweld effectief is, wanneer het selectief en doelgericht is.⁴⁷ Het is dus zinvoller om alleen de mensen die feitelijk steun bieden aan de opstandelingen daarvoor te straffen, dan om collectief te straffen en ook onschuldige burgers te benadelen. Wanneer de loyaliteit van de burgerbevolking echter bij de opstandelingen ligt en niet geneigd is te veranderen, is het onwaarschijnlijk dat selectief geweld hen ervan zal weerhouden om het verzet te steunen.⁴⁸ Dit maakt dat het militair gezien toch noodzakelijk kon worden geacht om collectief te straffen, om het

⁴³ Kalyvas, *The logic of violence in civil war*, 87.

⁴⁴ Valentino, Huth en Balch-Lindsay, "'Draining the Sea'", 384.

⁴⁵ Ibid., 378.

⁴⁶ Ibid., 379.

⁴⁷ Downes, 'Draining the Sea by Filling the Graves', 421.

⁴⁸ Jessica A. Stanton, *Violence and Restraint in Civil War: Civilian Targeting in the Shadow of International Law* (Cambridge 2016) 50.

de bevolking zo onmogelijk te maken nog langer steun te verlenen.⁴⁹ Contraguerrilla's stelden in zulke gevallen duidelijke voorbeelden door middel van collectief, voorbeeldstellend geweld, om de burgerbevolking zo te ontmoedigen om het verzet te ondersteunen, bijvoorbeeld door het verlenen van onderdak, voedsel of inlichtingen over de bewegingen van de vijand. Het doel van collectief straffend geweld was primair het vormen van gedrag van de burgerbevolking door associatie.⁵⁰ Op het verlenen van hulp aan guerrilla's kwamen dermate zware straffen te staan, dat burgers uit angst voor de consequenties van de contraguerrilla's zich afzijdig zouden houden.⁵¹

De achterliggende logica van collectief bestraffend geweld is dat als de 'schuldigen' niet kunnen worden geïdentificeerd en gestraft, dat het dan nodig is dat de straf zich maar richt op onschuldige mensen die op de een of andere manier verbonden zijn met de 'schuldigen'.⁵² De aanname is dat ofwel de onschuldige burgers het 'schuldige' verzet ertoe dwingen om te stoppen met hun acties, ofwel dat het verzet uit zichzelf al mindert, omdat ze zien dat hun acties consequenties hebben voor de eigen bevolking. Bovendien was de veronderstelling dat de burgerbevolking, dankzij collectieve straffen, samen zou willen werken met de contraguerrilla's, omdat ze meer angst zouden hebben voor hun sancties dan voor het verzet. Contraguerrilla's kunnen aan de non-combattanten in die zin kostbare 'bescherming' bieden. Bescherming die ze krijgen, mits ze zich niet inlaten met het verzet. Non-combattanten die hun overlevingskansen willen maximaliseren, zullen samenwerken met diegene die hen kan beschermen voor het geweld van de ander.⁵³

Collectief bestraffend geweld, waarbij non-combattanten dus ook vaak (on)bewust doelwit worden, kan daadwerkelijk effectief zijn onder bepaalde omstandigheden. Als de bevolking die achter de guerrilla's staat relatief klein is, als de opstand een niet te groot gebied beslaat én als er voor de guerrilla's geen ander toevluchtsoord of externe aanvoer van middelen is, dan zijn contraguerrilla's in staat gebleken om het verzet door middel van collectief geweld de kop in te drukken.

Opstandelingen zijn onder dergelijke omstandigheden niet in staat om de oorlog effectief voort te zetten, aangezien aan hen alle informatie- en goederenvoorziening vanuit de burgerbevolking is onttrokken.⁵⁴ Deze voorwaarden zijn echter zo specifiek, dat ze maar zelden opgaan. Ook in Indonesië golden ze niet; zowel in de Atjehoorlog als in de dekolonisatieoorlog steunde een groot deel van de burgerbevolking het verzet, waarmee de eerste voorwaarde al niet telt. Bovendien waren de militairen aan Nederlandse zijde in verhouding ver in de minderheid, met als gevolg dat consolidatie

⁴⁹ Downes, 'Draining the Sea by Filling the Graves', 420.

⁵⁰ Kalyvas, *The logic of violence in civil war*, 150.

⁵¹ David French, *The British way in counterinsurgency, 1945-1967* (Oxford 2011) 106.

⁵² Kalyvas, *The logic of violence in civil war*, 150.

⁵³ *Ibid.*, 160.

⁵⁴ Downes, 'Draining the Sea by Filling the Graves', 440.

van veroverd 'herwonnen' gebied moeilijk was.⁵⁵ Ten slotte ging, waar de Atjehoorlog nog beperkt was tot het noordelijkste puntje van Sumatra, de dekolonisatieoorlog over een gigantisch gebied. Het heetst van de strijd vond plaats op Java en Sumatra en was zeker niet op alle eilanden even hevig, maar deze eilanden alleen al bestreken een grote oppervlakte en hadden grote bevolkingsaantallen. Volgens deze theorie zou het gebruik van collectief geweld in de conflicten in Indonesië dus niet effectief zijn. Westerse legers hielden in koloniale conflicten desondanks veelal vast aan de overtuiging dat collectief bestraffend geweld zowel effectief als noodzakelijk was.⁵⁶ Dit geweld heeft echter de neiging om ineffectief, of zelfs ronduit contraproductief te zijn, aangezien er geen verband bestaat tussen iemands acties en de opgelegde straffen; simpelweg iedereen is doelwit, schuldig of onschuldig.⁵⁷ Legers praatten collectief bestraffend geweld vaak goed onder het mom van het beperken van de eigen verliezen, maar dit ging ten koste van de burgerbevolking van de vijand.⁵⁸ Bovendien vervreemde hierdoor de eigen bevolking in de metropool zich van hun democratische leiders, aangezien zij de eigen normen niet naleefden in de kolonies.⁵⁹ Dit kon leiden tot een afname van steun voor de oorlog. Daarnaast raakte ook de lokale burgerbevolking van de contraguerrilla's vervreemd, doordat zo velen van hen zonder directe aanleiding waren verwond of zelfs vermoord.⁶⁰

Het was voor koloniale mogendheden toch verleidelijk om terug te grijpen op collectief bestraffend geweld, aangezien dit makkelijker en goedkoper was dan om heel gericht te werk te gaan en precies uit te zoeken wie er mee had gewerkt aan het verzet.⁶¹ Het identificeren, lokaliseren en 'neutraliseren' van verzetslieden en burgers die met hen samenwerkten was een kostbare en tijdrovende onderneming, aangezien er een hele infrastructuur voor nodig was om deze doelen te identificeren.⁶² Contraguerrilla's misten vaak de benodigde middelen, of ze wilden er simpelweg hun geld niet aan uitgeven. Om succesvol selectief geweld te kunnen gebruiken, zijn goede inlichtingen noodzakelijk. Voor deze inlichtingen waren de contraguerrilla's afhankelijk van de bevolking, wiens sympathie meestal bij de verzetslieden lag.⁶³ Daardoor was hun medewerking lang niet altijd vanzelfsprekend. Bovendien konden non-combattanten de contraguerrilla's ook bewust op het verkeerde been zetten door foutieve informatie te verschaffen. Inlichtingen vergaren was dus

⁵⁵ Brocades Zaalberg en Luttikhuis, 'De koloniale schuldclassificatie voorbij', 392. Begin 1949 had Nederland 150.000 militairen gemobiliseerd, tegenover een Indonesische bevolking van 70 miljoen.

⁵⁶ Kim A. Wagner, 'Savage Warfare: Violence and the Rule of Colonial Difference in Early British Counterinsurgency', *History workshop journal* 85 (2018) 217-237, aldaar 230.

⁵⁷ Downes, 'Draining the Sea by Filling the Graves', 421.

⁵⁸ Stanton, *Violence and Restraint in Civil War*, 58.

⁵⁹ Downes, 'Draining the Sea by Filling the Graves', 421.

⁶⁰ Kalyvas, *The logic of violence in civil war*, 165.

⁶¹ Downes, 'Draining the Sea by Filling the Graves', 421.

⁶² Kalyvas, *The logic of violence in civil war*, 165.

⁶³ *Ibid.*, 173.

allerminst een eenvoudige taak. Collectief bestraffend geweld was dus simpelweg de makkelijke, goedkopere weg. Toch kwam het waarschijnlijk minder vaak voor dan over het algemeen wordt aangenomen.⁶⁴ De lage zichtbaarheid van selectief geweld in historische bronnen kan leiden tot een overschatting van collectief geweld, terwijl legers waarschijnlijk veel vaker selectief te werk gingen.⁶⁵

Brandstichting is een geweldsmiddel dat zowel selectief als collectief kan worden ingezet. Enerzijds brandden de Nederlanders selectief, bijvoorbeeld als er wapens in een huis waren gevonden en het daarom werd platgebrand. Anderzijds kon vuur ook gebruikt worden om collectief te straffen, bijvoorbeeld wanneer een hele kampong werd platgebrand, omdat er enkele schoten vanuit waren gelost.⁶⁶ Hier moet overigens een belangrijke eigenschap van vuur niet over het hoofd worden gezien, namelijk dat het zich snel kan verspreiden. Zeker in Indonesië, waar de huizen vaak uit bamboe en grassen bestonden, kon het vuur gemakkelijk overslaan. Binnen de kortste keren kon een heel dorp in vlammen gehuld zijn, ook al was dit misschien niet de bedoeling. Hoewel brand dus oorspronkelijk selectief bedoeld kan zijn, is het mogelijk dat, door het resultaat van de brandstichting, het als collectief geweld is beoordeeld. Wat betreft intenties is het verschil tussen collectieve en selectieve inzet van brand dus wel degelijk te maken, maar voor het resultaat en voor de ontvangende partij maakte het weinig uit. Dit verschil tussen intenties en resultaten is wel van belang voor het beoordelen van morele en juridische implicaties van brandstichting.

⁶⁴ Kalyvas, *The logic of violence in civil war*, 162.

⁶⁵ Ibid.

⁶⁶ Micha Frenks, *Arson in the Archipelago. Burning and destruction by Dutch armed forces during the Dutch-Indonesian war 1945-1949* (Masterscriptie Universiteit Leiden, Leiden 2019), 15.

3. Brandstichting in de Atjehoorlog

3.1 Historische context

In 1873 vielen Nederlandse troepen Atjeh binnen, een onafhankelijk sultanaat gelegen op Noord-Sumatra en een van de buitengewesten van Nederlands-Indië. Het gebied had economische en strategische potentie en wekte daarom de belangstelling van Nederland. Zo grensde Atjeh aan de straat van Malakka, de belangrijkste doorvaarroute in Zuidoost-Azië. Daarnaast was de grond er vruchtbaar, wat maakte dat het potentieel landbouwgebied was. Bovendien waren er oliebronnen gevonden.⁶⁷ Dit alles maakte dat het Nederlandse gezag haar zinnen op Atjeh had gezet. Tot 1871 stond het sultanaat echter onder Britse bescherming, wat maakte dat Nederland niets kon doen om het gebied bij haar kolonie te voegen. Het Brits-Nederlandse Sumatravere­drag van 1871, dat Nederland de vrije hand gaf op Sumatra, bracht hier echter verandering in. De Nederlanders konden de verovering van Atjeh beginnen, waarbij de Britten hen geen strobreedte in de weg zouden gaan liggen. De oorlog, waarvan het startschot in 1873 werd gelost, zou uiteindelijk een ruime veertig jaar duren. Het Atjehse verzet bleef fel en de Nederlanders zouden het gebied nooit helemaal onder controle krijgen. De verovering en ‘pacificatie’ van het dunbevolkte Atjeh heeft naar schatting aan zo’n 100.000 Atjehers het leven gekost.⁶⁸

In april 1873 trok een expeditiemacht van ruim 3000 troepen van het Koninklijk Nederlandsch-Indisch Leger (KNIL) richting de verblijfplaats, de kraton, van de sultan van Atjeh.⁶⁹ Denkend dat de sultan het gezag over Atjeh in handen had, hoopten de Nederlanders dat ze, wanneer ze de sultan zouden dwingen om de Nederlandse soevereiniteit te accepteren, de controle over het gebied zo eenvoudig konden afdwingen. De centrale macht van de sultan was in de jaren daarvoor echter al sterk afgenomen; lokale hoofden van deelgebieden en religieuze leiders maakten in Atjeh de dienst uit.⁷⁰ De sultan dwingen tot overgave was dus onvoldoende om de soevereiniteit over de provincie op te eisen, gezien de mate van versnippering van de macht. Los daarvan boden de Atjehers zelf ook fel verzet. Zij waren niet van plan zich over te geven aan de Nederlanders, die de fanatieke weerstand niet hadden verwacht. De Atjehers joegen de Nederlandse militairen al na een paar dagen weer terug naar de kust, wat het falen van de eerste expeditie betekende.⁷¹

⁶⁷ Groen en Brocades Zaalberg, ‘De Atjehoorlog als school van het moderne imperialisme 1873-1914’, 99; Petra Groen, ‘Geweld en geweten. Koloniale oorlogvoering en militaire ethiek in Nederlands-Indië, 1816-1941’, *Militaire Spectator* 182 (2013) 248-266, aldaar 255. Antje Missbach, ‘The Aceh War (1873–1913) and the influence of Christiaan Snouck Hurgronje’ in: Arndt Graf, Susanne Schroter and Edwin Wieringa eds., *Aceh: History, Politics and Culture* (Singapore 2010) 39-62, aldaar 42-43.

⁶⁸ Paul van ’t Veer, *De Atjeh-oorlog* (Amsterdam 1980) 211.

⁶⁹ Groen, ‘Geweld en geweten’, 255.

⁷⁰ *Ibid.*, 256.

⁷¹ *Ibid.*

Een tweede expeditie volgde al snel onder leiding van generaal Jan van Swieten. Dit keer trok een troepenmacht van 10.000 man landinwaarts, wederom richting het verblijf van de sultan. Na een aantal maanden van zware gevechten veroverden ze in januari 1874 de kraton, maar deze bleek verlaten, aangezien de sultan was overleden.⁷² Van Swieten besloot om rond de kraton een postenlinie op te stellen, waarachter hij dan met zijn troepen kon wachten totdat de Atjehse leiders zich over zouden geven. Zo wilde hij voorkomen dat de Atjehers zijn troepen in een afmattende guerrillaoorlog stortten. Bovendien riep hij ook de Nederlandse overwinning uit; Atjeh zou onder het gezag van de koloniale overheid van Nederlands-Indië vallen.⁷³ Ten slotte schafte hij, tot groot ontzet van de overwegend islamitische Atjehers, het sultanaat af. Zo hoopte Van Swieten, afwachtend achter zijn postenlinie, dat de Atjehse leiders zich bij hem zouden melden om zich over te geven aan het Nederlandse gezag. Deze voelden er echter weinig voor om met de Nederlanders samen te werken en gingen in plaats daarvan juist in de tegenaanval. Bovendien hadden de Atjehers zich, dankzij het zachte niet-aanvalsbeleid van Van Swieten, militair sterker georganiseerd dan voorheen.⁷⁴ Ondanks dat Van Swieten de Nederlandse overwinning al had uitgeroepen, was de strijd dus allerminst beslecht en werd het Atjehse verzet zelfs steeds feller. De strijd kreeg steeds meer het karakter van een echte guerrillaoorlog, dat wat Van Swieten met alle macht had willen voorkomen.

Kolonel Johan Pel volgde in 1874 Van Swieten op. Deze had Pel duidelijke instructies meegegeven: zo weinig mogelijk vechten, zo veel mogelijk afwachten en ondertussen onderhandelen met de hoofden.⁷⁵ Al snel bleek echter dat de situatie zo nijpend was geworden dat afwachten geen optie meer was. Pel week daarom af van zijn initiële instructies en besloot opnieuw de aanval in te zetten.⁷⁶ Hij begon zijn 'zeventigdaagsche veldtocht' en trok een spoor van vernieling door de Atjehvallei, waar hij al brandend probeerde de 'vijandige' kampongs te onderwerpen. Pels harde optreden bleek een voorbode voor de strategie die vanaf 1878 het Nederlandse optreden te Atjeh zou bepalen: de strategie van 'voorbeeldloze tuchtiging' onder leiding van de civiel-militair gouverneur van Atjeh, Karel van der Heijden.⁷⁷ Een offensieve aanpak moest een einde maken aan het verzet, waarna de Nederlanders Atjeh eindelijk onder controle hoopten te hebben. Van der Heijden ondernam in de periode tussen juli 1878 en september 1879 met een mobiele colonne van zo'n 2000 militairen drie veldtochten in de vallei van de Atjehrivier, waarbij hij niet alleen de verzetsleiders uitschakelde, maar ook de lokale bevolking collectief strafte.⁷⁸ De meedogenloze

⁷² Groen, 'Geweld en geweten', 255.

⁷³ Missbach, 'The Aceh War', 46.

⁷⁴ Groen, 'Geweld en geweten', 256.

⁷⁵ G. F. W. Borel, *Onze vestiging in Atjeh* ('s Gravenhage 1878) 118.

⁷⁶ Groen en Brocades Zaalberg, 'De Atjehoorlog als school van het moderne imperialisme 1873-1914', 101.

⁷⁷ Groen, 'Geweld en geweten', 256.

⁷⁸ *Ibid.*, 257.

strategie van Van der Heijden maakte vele slachtoffers, niet alleen door direct oorlogsgeweld, maar ook door de systematische vernietiging van kampongs, voedselopslagen en fruitbomen.⁷⁹ De verwoesting van het Atjehse land was een consequentie die zowel Van der Heijden als het koloniale bestuur van Nederlands-Indië wilden aanvaarden om de doorn in het oog die Atjeh inmiddels was geworden te ‘pacificeren’.

De ‘voorbeeldloze tuchtiging’ was catastrofaal voor mens en milieu, maar werkte als strategie in de zin dat Van der Heijden in 1879 heel Groot-Atjeh had veroverd.⁸⁰ Daartoe had hij een troepenmacht van ruim 10.000 militairen opgetuigd; het grootste aantal ooit in de hele Atjehoorlog.⁸¹ In 1880 riep de gouverneur-generaal van Nederlands-Indië de overwinning uit, waarmee hij stelde dat de Atjehoorlog was beëindigd. Dit was echter nogal voorbarig. Het verzet was namelijk niet uitgeroeid, maar juist verder versplinterd en geradicaliseerd. Na 1883 kwam er weer een guerrillaoorlog op gang.⁸² De kosten van de oorlog rezen inmiddels de pan uit. Om deze iets te drukken, besloot het militaire bestuur om wederom over te gaan op een defensieve strategie.⁸³ Ze concentreerden alle Nederlandse troepen achter een postenlinie rond Koeta Radja, de nieuwe naam voor de stad waar voorheen de sultan huishield. Deze Geconcentreerde Linie moest het hart van Atjeh verdedigen tegen aanvallen van bendeleiders. Pas in de jaren 1890 ontstond er weer enigszins beweging aan de frontlinie. In Nederland was er in het kader van het Modern Imperialisme een golf van hernieuwde expansiedrift ontstaan met de daarbij passende *white man’s burden* ideeën, zoals dat Nederlands-Indië vanuit een morele roeping tot een beschaafde, ontwikkelde kolonie moest worden gemaakt.⁸⁴ Daarnaast speelden internationaal aanzien en de goede economische vooruitzichten natuurlijk ook een grote rol. Het winnen van de Atjehoorlog was dus van groot belang om de bovenstaande visies voor de toekomst van Nederlands-Indië werkelijkheid te laten worden.

De taak van de ‘pacificatie’ van Atjeh kwam te rusten op twee paar schouders, namelijk die van Johannes van Heutsz en arabist Christiaan Snouck Hurgronje. Laatstgenoemde had in de jaren 1891-1892 als regeringsadviseur reizen door Atjeh gemaakt en was tot de conclusie gekomen dat de *ulama’s*, de islamitische leiders, de kern van het verzet vormden. In zijn ogen zouden deze alleen maar luisteren naar geweld en daarom raadde hij de regeringsleiders aan om deze ‘zeer gevoelig te slaan’. Van Heutsz was de persoon die deze taak uit moest voeren. De nieuwe offensieve campagne

⁷⁹ Groen, ‘Geweld en geweten’, 257.

⁸⁰ Ibid., 304.

⁸¹ C. R. Beamer, *The Atjeh war and the roles of civil and military authorities in the development of Dutch policy, 1873-1898* (ProQuest Dissertations Publishing, 1974) bijlage 3.

⁸² Groen, ‘Geweld en geweten’, 257.

⁸³ Kreike, ‘Genocide in the Kampongs?’, 308.

⁸⁴ Groen, ‘Geweld en geweten’, 258.

begon in 1898, waarbij Van Heutsz weliswaar hard wilde optreden, maar niet op de brute manier zoals Van der Heijden dat had gedaan. Van Heutsz pleitte, voor het publiek althans, voor wat hij 'chirurgisch geweld' noemde. Hij zou de offensieve geest van Van der Heijden combineren met de humanere aanpak van Van Swieten. Tussen 1898 en 1904 leidde Van Heutsz, vaak vergezeld door Snouck Hurgronje, een groot aantal campagnes in heel Atjeh.⁸⁵ De colonnes van Van Heutsz jaagden onophoudelijk verzetsleiders en hun aanhangers op met als doel om deze 'kwaadwillenden' uit te schakelen en de 'goedwillenden' te sparen. Deze operaties draaiden voor een groot deel ook op basis van inlichtingen van andere dorpshoofden. Samenwerking met de 'goedwillende' bevolking was dus van groot belang en mede daarom was er geen plaats voor bruto geweld. In 1902 had Van Heutsz zo aan zijn onderafdelingen de instructie gegeven dat branden van kampongs, gebedshuizen of huizen van de bevolking ten strengste verboden was en dat het KNIL alleen onderdak van 'bendeleiders' en hun aanhangers mocht verbranden.⁸⁶ Dit idee van chirurgisch geweld paste goed bij het imago dat Nederland rond 1900 in het kader van de 'ethische politiek' van zichzelf als kolonisator had, namelijk dat van humane beschavingsbrenger.

De praktijk week echter af van de theorie. Zeker in de beginfase van de Atjehoorlog was er sprake geweest van massale vernietiging, plundering en brandstichting van huizen, akkers en dorpen in de hele Atjehse samenleving.⁸⁷ Generaal Van Swieten schatte dat alleen al tussen 1874 en 1879, de tijd van Pel en Van der Heijden, zo'n 4 á 500 kampongs in brand waren gestoken.⁸⁸ Nederlandse militairen verdedigden de brandstichtingen met het argument dat de Atjehse opstandelingen leefden van het land en in kampongs die eigenlijk voor de 'goede' burgers bedoeld waren. Om te voorkomen dat de 'rebellens' hiervan konden leven, konden ze de kampongs dus beter vernietigen, zo beredeneerden ze.⁸⁹ Het geweld trof de gewone bevolking minstens zo hard. Van Heutsz verdedigde de brute praktijk uit militaire noodzaak en stelde dat afschrikwekkend geweld toch nodig was geweest om de bevolking zo bang te maken dat ze stopten met het verzet.⁹⁰ Hij hield vast aan zijn 'Atjeh-methode' en daarnaast begon hij vanaf 1904 met de vestiging van het Nederlandse gezag in de rest van de buitengewesten.⁹¹ Zo rond 1914 was het Nederlandse gezag overal in de archipel gevestigd en kon het koloniale leger zich terugtrekken. Toch bleef het in Atjeh nog tot in de jaren 1940 onrustig. De streek zou nooit helemaal onder Nederlandse controle zijn.

⁸⁵ Groen, 'Geweld en geweten', 259.

⁸⁶ J.B. van Heutsz, 'Instructie voor de Onderafdeulings-chefs in de Onderhoorigheden van Atjeh', *Indisch Militair Tijdschrift* 34:1 (1903) 253-266, aldaar 258.

⁸⁷ Kreike, 'Genocide in the Kampongs?', 299.

⁸⁸ Veer, *De Atjeh-oorlog*, 125, 310; Kreike, *Scorched Earth*, 336; Groen, 'Geweld en geweten', 257.

⁸⁹ Kreike, *Scorched Earth*, 357.

⁹⁰ Groen, 'Geweld en geweten', 262.

⁹¹ Ibid.

3.2 Over de bronnen

De bronnen gebruikt voor dit deel over de Atjehoorlog zijn grotendeels geselecteerd aan de hand van een bestaande database. De database 'Egodocumenten Atjeh' bestaat uit 104 dagboeken, memoires, brieven en verslagen. Van deze 104 bronnen zijn er 39 geanalyseerd en uitgeschreven in de database. Deze is vervolgens doorzocht op brandstichtingen. Naast deze bronnen zijn er een zestal egodocumenten bestudeerd die niet in de database stonden. Uit deze bronnen samen zijn er in totaal 38 vermeldingen van brandstichtingen door militairen van het KNIL.

De Atjehoorlog duurde natuurlijk een ruime veertig jaar, dus 38 gevallen uitgesmeerd over zo'n lange periode kan op het eerste oog misschien verleiden tot relativisering van het aantal brandstichtingen. Hier is echter enige bronkritiek op zijn plaats. In de jaren 1870, 1880 en 1890 was het zo dat minder mensen aan het front hun verhalen opschreven, dan in bijvoorbeeld de dekolonisatieoorlog. Het vastleggen van ervaringen in de vorm van een dagboek of memoires gebeurde relatief weinig. De mensen die dit wel deden waren vaak (onder)officieren, degenen die dus tevens genoeg scholing hadden gehad om te kunnen lezen en schrijven. Manschappen, de soldaten en korporaals, hebben hun stem zelden laten horen, juist omdat de geletterdheid in deze groep een stuk lager lag dan bij de officieren. Dit heeft gevolgen voor de representativiteit van de bronnen. Het merendeel van de militairen in Atjeh was immers soldaat; de officieren waren in de minderheid.⁹² Bovendien zijn er geen egodocumenten van inheemse militairen gebruikt, alleen van Nederlandse. De egodocumenten zijn in die zin een scheve afspiegeling van de praktijk. Verder is een ander gevolg van het feit dat de meeste teksten van de hand van officieren zijn, dat er waarschijnlijk een hogere mate van zelfcensuur heeft plaatsgevonden dan bij soldaten het geval zou zijn geweest. Militairen hoger in rang zullen doorgaans bewuster zijn geweest van eventuele consequenties van hun teksten, ofwel voor hun eigen carrière, ofwel voor de publieke opinie.⁹³ Dit kan ervoor hebben gezorgd dat, wanneer zijzelf of hun peloton over de schreef ging door bijvoorbeeld de huizen van onschuldige mensen in brand te steken, zij hier geen melding van hebben gemaakt.

⁹² Martin Bossenbroek, *Volk voor Indië: de werving van Europese militairen voor de Nederlandse koloniale dienst 1814-1909* (Amsterdam 1992) 35-37.

⁹³ P. M. H. Groen, 'Een moordgeschiedenis: koloniale oorlogvoering en militaire ethiek rond 1900' in: Thomas J. Lindblad, W. van der Molen en C. Fasseur, *Macht en majesteit: opstellen voor Cees Fasseur bij zijn afscheid als hoogleraar in de geschiedenis van Indonesië aan de Universiteit Leiden* (Leiden 2002) p. 43-64, aldaar 56; Dit beeld kwam ook naar voren in het egodocumentenonderzoek dat ik voor mijn bachelorscriptie heb gedaan. Zie: Anouk Koenderink, *Het Doel Heiligt De Middelen? Een vergelijking tussen egodocumenten van militairen uit Duits Zuidwest-Afrika en Atjeh over de aard van het toegepaste geweld* (Bachelorscriptie Universiteit Leiden, Leiden 2022) 34.

Een andere mogelijke verklaring voor het relatief lage aantal vermeldingen van brand kan zijn dat brand zo'n standaardpraktijk was, dat het de moeite van het opschrijven niet altijd meer waard was. Uit de secundaire literatuur blijkt dat, zeker in de eerste fase van de oorlog, kampongs bijna standaard in brand werden gestoken. Brandstichting was structureel, misschien zelfs systematisch onderdeel van het Nederlandse optreden.⁹⁴ Het kan daarom zijn dat brand niet bijzonder genoeg werd geacht om nog eens expliciet op te schrijven.

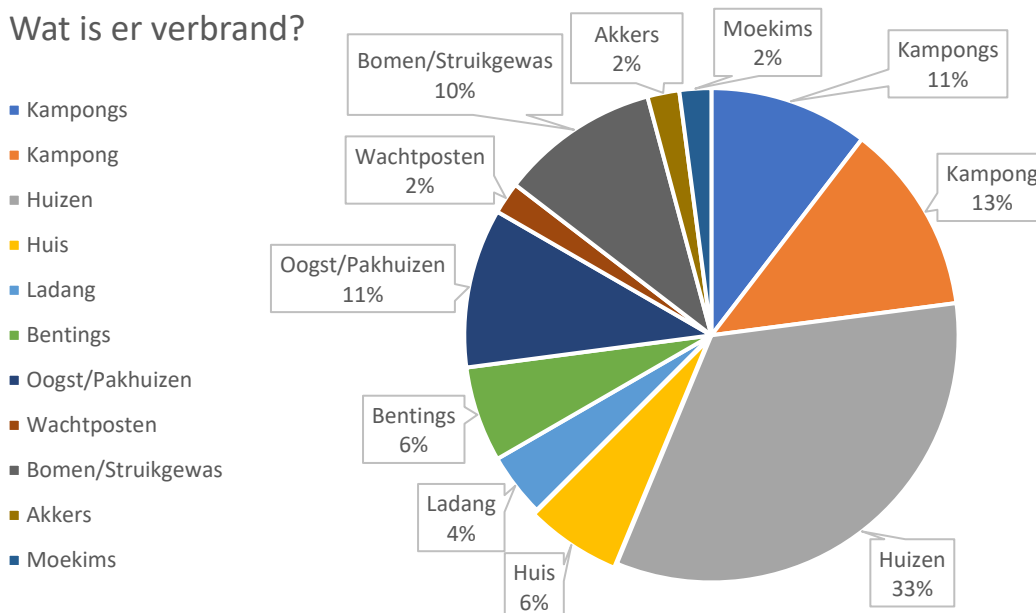
Desondanks zijn de 38 citaten die brand wél vermelden veelzeggend. Ze geven een inkijk in de motivaties en ook in de mate van bewustzijn van militairen. In de volgende deelhoofdstukken zullen deze gevallen verder worden geanalyseerd door te kijken wat er is verbrand en waarom, te beginnen met een kwantificering van de gegevens uit de bronnen.

⁹⁴ Limpach, *De brandende kampongs van generaal Spoor*, 436.

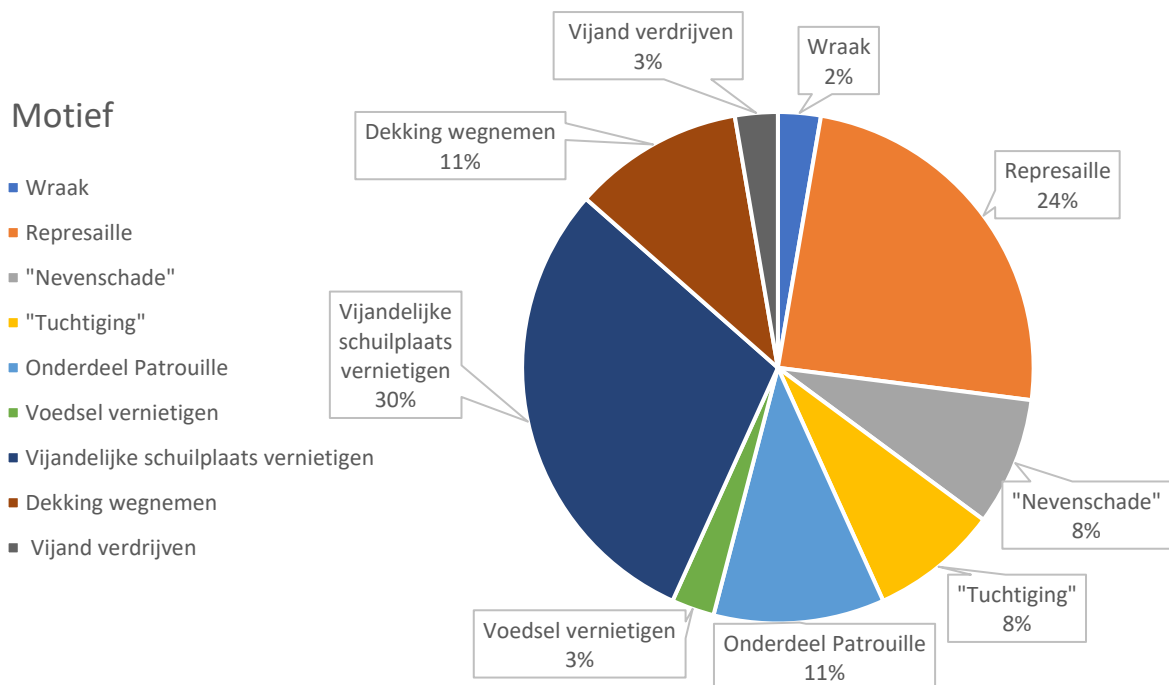
3.3 Kwantificering van de resultaten

De egodocumenten spreken open over de doelwitten van brand en bieden daarnaast inzicht in de redenen die militairen opgaven voor brandstichting. In 39% van de gevallen waren huizen, één of meerdere, het doelwit van brand. Daaropvolgend trof brand pakhuizen (11%) en kampongs (24%) het vaakst. Kampongs bestaan in de basis uit gebouwen zoals huizen, maar kunnen meer omvatten dan dat. Het is bijvoorbeeld aannemelijk dat er voedsel of andere voorraad lag opgeslagen. Wanneer militairen dus berichtten over een kampong die in brand is gestoken, zal deze brand veelal bedoeld zijn op alles wat in die kampong aanwezig was, niet alleen de huizen. Het is dus van belang te beseffen dat, wanneer een kampong in brand werd gezet, dit zeer waarschijnlijk voor meer schade zorgde dan wanneer slechts enkele huizen in de as werden gelegd. Bentings, versterkte nederzettingen, zijn in 6% van de gevallen het specifieke doelwit van brand. Ladangs, een soort hoger gelegen droge rijstvelden, noemen militairen 4% van de keren als doel. Doordat ladangs hoger lagen dan de meeste kampongs, waren dit ook plekken waar de bevolking zich terugtrok, bijvoorbeeld wanneer hun eigen huis was verbrand. Het KNIL zocht in deze casussen dus actief naar deze nieuwe nederzettingen, om deze vervolgens ook te verbranden. Daarnaast geldt dat 2% van de branden over moekims ging. Hoewel dit relatief weinig lijkt, is het belangrijk te beseffen dat één moekim uit meerdere kampongs bestond. Wanneer het KNIL dus een moekim verbrandde, ging er een groot gebied in vlammen op. Verder valt op dat voedsel, natuur (10%) en akkers (2%) op zichzelf relatief weinig het directe doelwit zijn geweest van brandstichtingen.

Wat is er verbrand?

Militairen voerden verschillende motieven op voor brandstichtingen. De twee meest gegeven redenen zijn het vernietigen van vijandelijke schuilplaatsen (30%) en represailles (24%), twee motieven die het KNIL destijds als legitiem militair optreden beschouwde. Daarnaast was er geregeld sprake van grote patrouilles (11%) of een 'tuchtiging' (8%) waarin het KNIL brand als integraal onderdeel van dergelijke campagnes inzette. Tijdens zulke, vaak grote, 'tuchtigingscampagnes' trokken de militairen al brandend door de dorpen heen, met grootschalige vernietigingen tot gevolg. In slechts 3% van de gevallen was het doel van een brand specifiek het vernietigen van voedsel. Ten slotte waren er ook situaties waarin branden geen aanwijsbaar militair doel dienden, bijvoorbeeld wanneer er sprake was van branden uit wraak (2%) of branden als 'nevenschade' (8%). In het volgende hoofdstuk zullen aan de hand van citaten deze motieven verder worden uitgediept.

3.4 Motieven voor brand

In dit hoofdstuk zullen de genoemde motieven voor brandstichting verder worden uitgediept. Het KNIL voerde geregeld vooropgezette patrouilles uit, die als doel hadden om vijanden op te sporen. Dergelijke campagnes gingen vaak gepaard met brandstichting. Hoe brandstichting deel kon uitmaken van een vooropgezette campagne, blijkt uit het dagboek van adelborst der 1^e klasse Obbes, waarin hij in 1892 over de Tamiangexpeditie, schreef:

“Voor de eerste Tamiangexpeditie vond er echter nog een gebeurtenis plaats die diende om, gebruikmakende van de wetenschap dat de meeste kwaadwillige Atjehers in Tamiang waren, hun in hun dorpen op te zoeken en die te verbranden. [...] Des nachts stoomden we er heen [...] en deden we een aanval op het dorp, dat we in brand staken en waarvan de bewoners dadelijk weg liepen.”⁹⁵

Het eerste hoofdstuk heeft reeds duidelijk gemaakt dat de burgerbevolking in guerrillaoorlogen een centrale en bijzondere rol speelt. Het is dan ook niet verwonderlijk dat strijdende partijen verwoede pogingen deden om die bevolking te controleren. Met name de Britten deden dit door burgers massaal op te sluiten in detentiekampen.⁹⁶ Nederland maakte in haar kolonies nauwelijks gebruik van zulke massale en georganiseerde vormen van bevolkings- en middelencontrole, mogelijk omdat het de middelen daartoe ontbeerde. Wel is geopperd dat de manier waarop Nederlandse militairen brand inzetten kan worden beschouwd als een goedkoop alternatief, omdat soms dezelfde strategische doelen voor ogen lagen.⁹⁷ Het effect van brand is dan overigens dubieus: door te branden zetten de Nederlanders kwaad bloed bij de bevolking, die zo recht in de armen van de guerrilla's werden gedreven.⁹⁸ Desondanks is deze mogelijkheid het verkennen waard.

⁹⁵ J.F. Obbes, ongepubliceerd dagboek, persoonlijk eigendom Anton Stolwijk, 1892. Zie 'Database Egodocumenten Atjeh' 68.

⁹⁶ Downes, 'Draining the Sea by Filling the Graves', 422.

⁹⁷ Thijs Brocades Zaalberg en Bart Luttikhuis, 'Introduction: Beyond the League Table of Barbarity: Comparing Extreme Violence during the Wars of Decolonization' in: Thijs Brocades Zaalberg en Bart Luttikhuis eds., *Empire's Violent End: Comparing Dutch, British, and French Wars of Decolonization, 1945–1962* (Ithaca, New York 2022) 1-24, aldaar 9.

⁹⁸ Brocades Zaalberg en Luttikhuis, *Empire's Violent End*, 185. Zie voetnoot 31: 'If this is indeed the case, then this "classic" colonial method of burning and razing villages was eventually counterproductive. After all, the lack of Dutch population-control measures seems to have driven the population into the arms of the guerrillas. We thank Petra Groen for the latter contrasting insight adding to our comparison between mass burning and organized population and resources control.'

Johannes van Heutsz hield in 1896 een officieel verslag bij van zijn militaire expedities naar Indrapoeri, Selimoen, en Djanthoi. In dit verslag, dat slechts een periode van zeven dagen beslaat, noemt hij iedere dag tenminste één geval van brandstichting.⁹⁹ De volgende beschrijving laat zien hoe zijn troepen rondom Naheng behoorlijk hadden huisgehouden door vijandelijke nederzettingen in brand te steken. Daarnaast hadden ze ook padi¹⁰⁰, rijst die nog op een veld staat, aan de vlammen overgegeven. Dit oogt als een poging tot dergelijke bevolkings- en middelencontrole, aangezien brand er zo heel doelbewust voor moet zorgen dat de vijand zowel geen onderkomen meer heeft als voedsel waar ze eventueel beroep op zouden kunnen doen:

“[De tocht werd] in N.O. richting voortgezet, waarbij in de moekim Naheng [...] vele grootere en kleine tijdelijke nederzettingen des vijands in de asch werden gelegd. De bewoners bleken in haast gevlucht te zijn, eene groote hoeveelheid padi werd verbrand en een zestal runderen werd buitgemaakt.”¹⁰¹

In hetzelfde verslag geeft Van Heutsz nog een ander voorbeeld van brandstichting dat gezien kan worden als bevolkings- en middelencontrole. De troepen verbrandden doelbewust voorraadschuren en vijandelijke huizen, opdat het verzet hier niet langer gebruik van kon maken:

“De 2e compie 6e bataljon was om 9 uur teruggekeerd en had haar plaats als voorhoede compie ingenomen, zij had eenige voorraadschuren van den vijand aangetroffen en in de asch gelegd. Bij den afmarsch der colonne werden de woningen des vijands in het bivak verbrand.”¹⁰²

Velsing schreef in zijn memoires over een geval van brandstichting in 1900. Zijn collega had een kampong afgebrand, aangezien dit ‘een rustplaats was van de verzetslieden’. Het concrete doel, het wegnemen van de schuilplaats, paste hier binnen de bredere strategie:

⁹⁹ Nederlands Instituut voor Militaire Historie (NIMH), Den Haag. ‘De Koloniale Eeuw’ Nederlands-Indië (543) inv. nr. 32: Rapport van luitenant-kolonel J.B. van Heutsz, betreffende militaire expedities naar Indrapoeri, Selimoen, en Djanthoi te Atjeh.

¹⁰⁰ Ongedorste rijstkorrels.

¹⁰¹ Ibid., 31 oktober 1896.

¹⁰² Ibid., 6 november 1896.

“Collega Kramer was de onvermoeide. Hij gaf den vijand nog een klap in Sepoejoe zelf, dat hij afbrandde. Telkens had de vijand daar een soort *pied á terre* en rustte hij daar uit. Verder had hij nog een rustplaats genaamd Kela, aande (sic) eigenlijke Soesoh rivier. In elk geval: de vijand kreeg zoveel klappen, dat T. Bin weer verdween naar de Gajo-Loeos, om daar weer eens uit te rusten en versterking te halen. In dezen tijd vroegen wij allen nagenoeg tegelijk overplaatsing aan.”¹⁰³

In 1897 schreef tweede luitenant Hoetjer in een verslag over hoe ze nabij Lehong bivak hadden willen opslaan. Om de veiligheid van dat bivak te garanderen, werden de huizen in de buurt afgebrand, opdat de ‘vijand’ zich hier niet kon verstoppen om het peloton in een hinderlaag te leggen, of om vanaf die huizen schoten af te vuren. In dit geval was het tactische doel van de brandstichting bescherming van het bivak:

“Alhier zou ons laatste bivak worden opgeslagen; ons peloton ging nog een kwartier verder om nog eens een kijkje te nemen bij welke gelegenheid we nog 10 huizen van Djahey onderzochten en ik een kerel op 10 pas afstand als een hond liet neerschieten. Den volgende morgen werden die huizen verbrand.”¹⁰⁴

Nederlandse militairen zetten ook in de marge van het gevecht de brandfakkel in. Geregeld brandden zij als represaille, bijvoorbeeld wanneer ze een kampong van waaruit op Nederlandse troepen was geschoten in brand staken. Zo berichtte sergeant Heuer over hoe hij met zijn peloton, terwijl ze zich schuilhielden in een benting, al de hele dag waren beschoten. Als reactie daarop rukte een patrouille uit:

"Op zekeren avonden, tegen tien uur rukte een ongeveer 30 man sterke patrouille uit, om een der bentings in Lohong te overrompelen. Dit lukte echter niet, want de luitjes kwamen voor een diepe, natte sawah te staan, waarin geen enkel “galangan” te vinden

¹⁰³ NIMH, Den Haag. ‘De Koloniale Eeuw’ Nederlands-Indië (543) inv.nr. 35: M.T. Velsing, Memoires van M.T. Velsing, beroepsmilitair en later als burger assistent-resident te Atjeh (1898-1905) 8.

¹⁰⁴ Stadsarchief Amsterdam, Amsterdam. Archief van de Familie Hartkamp en Aanverwante Families (80) inv. nr. 243: Verslag van de tocht naar Lehong van H.P.C. Hoetjer, 14.

was. De officieren wilden hun visitekaartjes bij de Atjehers toch achterlaten en, opdat ze deze des te beter zouden kunnen lezen, staken ze een half dozijn huizen in brand."¹⁰⁵

Zodoende was brand in het bovenstaande voorbeeld een 'visitekaartje', een vorm van voorbeeldstellend geweld om de Atjehers te waarschuwen hun verzet vooral te staken. Daar ze de 'daders' niet direct konden straffen, konden ze op deze manier de Atjehers toch waarschuwen om vooral niet in opstand te komen. De patrouille was er oorspronkelijk op uit gegaan om te straffen voor de beschietingen; als ze aan waren gekomen en de benting hadden 'overrompeld' is het niet ondenkbaar dat ze deze ook in brand zouden hebben gestoken. Andere bronnen berichtten immers over soortgelijke situaties, zo ook de memoires van Velsing. In Berboedah in 1903 had hij met zijn peloton een ladang en de huizen en oogst in de omtrek verbrand:

"En 's avonds werden we flink beschoten toen het donker was. En de stem van Si Doeat klonk door den nacht: "Hé kapitein met je dikke buik! Ik ben de kettingganger die gedrost is van Seroewaj, kom op als je durft!" en een reuzengepaf met allerlei geweren duurde een tijd lang voort. [...] De volgende dagen werden besteed met het vernielen der ladang –minder om te patrouilleeren in den omtrek– en ten slotte werden de huizen en de oogst verbrand."¹⁰⁶

De brandstichting diende hier als represaille. Wel is het zo dat Velsing retrospectief schrijft. De aanleiding van de strafexpeditie kan daarom overdreven zijn, of hij kan het hebben opgeschreven om de brandstichtingen tijdens de patrouille te legitimeren. Bevolkings- en middelencontrole kan hier overigens nog een achterliggende rol hebben gespeeld in het kader van de bredere strategie. Immers waren zowel huizen als de oogst doelwit. Dit laat zien hoezeer motieven door elkaar kunnen lopen en hoe moeilijk het is om één duidelijke reden te achterhalen.

'Represaillebranden' kenmerkten zich door een duidelijk symbolisch en psychologisch element, namelijk de waarschuwende bijbedoelingen. Brand diende hier als collectieve straf waarbij ook de non-combattanten de achterliggende signalen duidelijk moesten voelen. In een brief van luitenant Stroeve komt nog een dergelijke represaillebrand naar voren:

¹⁰⁵ Prell, A., en G. Graafland, *Taptoe! : herinneringen van oud-soldaten en invaliden van het Indische leger te Bronbeek* (Amsterdam 1904) 97.

¹⁰⁶ NIMH, Den Haag. 'De Koloniale Eeuw' Nederlands-Indië (543) inv.nr. 35: M.T. Velsing, *Memoires van M.T. Velsing, beroepsmilitair en later als burger assistent-resident te Atjeh (1898-1905)* 9.

“Na onze troep weder geregeld te hebben, trokken we den kampong, waaruit we altijd zoo hevig beschoten waren geworden door en vonden geen vijanden meer, de huizen waren verlaten en werden door ons in brand gestoken.”¹⁰⁷

Opvallend is dat hij vermeldde dat de huizen al verlaten waren, iets wat in meerdere citaten wordt genoemd.¹⁰⁸ Een reden voor het alsnog in brand steken van verlaten woningen is dat de Nederlandse troepen wilden voorkomen dat de verzetslieden of de bevolking terug zouden keren naar verlaten huizen. Het KNIL had simpelweg niet de capaciteit om alle kampongs die ze tegenkwamen te controleren of bezetten en dus staken ze deze als alternatief in brand. Het branden van reeds verlaten kampongs lijkt zo dus een vorm van goedkope middelencontrole te zijn. Overigens gebeurde het niet zelden dat een groep woningen was doorzocht en dat de vijand binnen de kortste keren het net doorzochte gebied alweer had betrokken. Dit droeg bij aan het idee dat ze vochten tegen een ‘onzichtbare’ en ongrijpbare vijand, wat weer kon leiden tot een versterking van frustraties. Ten slotte geeft het op zichzelf staande feit dat de kampong verlaten was stof tot nadenken; waarom was de bevolking immers gevlucht? Het lijkt vaker wel dan niet zo te zijn geweest dat kampongs reeds verlaten waren. Wellicht was het omdat de reputatie van het KNIL als verwoesters ze al vooruit was gesnelde en de non-combattanten besloten niet af te wachten, maar eieren voor hun geld te kiezen.

In het volgende citaat uit een officieel verslag van Van Heutsz uit 1896 is brand wederom een represaillemaatregel. Deze keer was het geen straf vanwege een beschieting, maar omdat een moekim¹⁰⁹ de opgelegde boete nog niet betaald had:

“Voor dezen dag was besloten om eene kleine excursie te laten maken naar Lampanas, omdat eene aan deze moekim opgelegde boete nog niet voldaan was. [...] Alles in Lampanas buitmaken en verbranden; ook de Misfigit moet worden verbrand. [...] Den 1en 's morgens voor den afmarsch werd door den colonnecommandant mondeling

¹⁰⁷ NIMH, Den Haag. ‘De Koloniale Eeuw’ Nederlands-Indië (543) inv. nr. 31: Brief van luitenant Stroeve, ‘geschreven in de periode dat de Atjehers het Nederlandse fort Samalanga belegerden’ op 11 september 1881.

¹⁰⁸ NIMH, Den Haag. ‘De Koloniale Eeuw’ Nederlands-Indië (543) inv. nr. 72: G. Nijpels, Persoonlijke Stukken (1887-1903); L.J.F Timmermans, Geschriften van L.J.F. Timmermans, gepensionneerd majoor der infanterie van het Ned. Oost-Indisch leger (Batavia 1887) 194-196; J. van B...r, Atchin: driemaal begraven: een oorspronkelijk verhaal uit de tweede expeditie tegen de Atchineezzen (Deventer 1875) 45; NIMH, Den Haag. ‘De Koloniale Eeuw’ Nederlands-Indië (543) inv. nr. 32: Rapport van luitenant-kolonel J.B. van Heutsz, betreffende militaire expedities naar Indrapoeri, Selimoen, en Djanthoi te Atjeh, 31 oktober, 5 en 6 november 1896.

¹⁰⁹ *Moekim* is in Atjeh de benaming voor een districtsgebied waarbinnen de bewoners naar eenzelfde moskee gingen. Zie: Kreike, *Scorched Earth*, 322.

hieraan toegevoegd, dat de tuchting achterwege moest blijven indien de aan die moekim opgelegde boete ad f100.- voldaan mocht worden.”¹¹⁰

Hoewel de hierboven gebruikte citaten laten zien dat brand wel degelijk als gewelddoel middel binnen de operationele kaders kon worden ingezet, blijft het van belang om de bronnen uiterst kritisch te benaderen. Ten eerste kan het natuurlijk zo zijn dat, wanneer de auteur melding maakt van vijandelijke beschietingen uit een kampong, hij dergelijke gevechtsacties overdrijft of misschien zelfs verzint ter legitimering achteraf. Zulke beschrijvingen kunnen gediend hebben om achteraf het eigen optreden te legitimeren. Ten tweede is het zo dat, ondanks dat het oorspronkelijke doel van brand hier militair was, de gevolgen veel verder konden gaan dan dat de bedoeling was. Duidelijk is geworden hoe snel vuur zich kon verspreiden en dat de militairen daar onzorgvuldig mee omgingen.

Naast de branden die binnen operationele kaders vielen, of die militairen daarbinnen legitimeerden althans, brandde het KNIL ook zonder direct aanwijsbaar of te legitimeren militair doel. In sommige gevallen geven militairen duidelijke andere redenen, in andere gevallen blijft de motivatie achterwege en is brand slechts een constateerbaar feit. Wat uit de egodocumenten wel naar voren komt, is dat militairen soms zware lasten op hun schouders droegen. Enkele gevallen berichten bijvoorbeeld over hoe ze net hadden meegemaakt dat kameraden op ‘de afschuwelijkste wijze’ waren vermoord, waarna ze uit pure woede dorpen in de buurt in brand hadden gestoken.¹¹¹ Een interview met sergeant Werner maakt duidelijk onder wat voor barre omstandigheden de militairen soms dienden te functioneren en dat ze als gevolg daarvan, als een soort uitlaatklep, brand stichtten. Werner deelde zijn herinneringen vele jaren nadat hij zelf in Atjeh was geweest, hetgeen onvermijdelijk invloed heeft gehad op zijn geheugen. Dit kan ertoe hebben geleid dat de onderstaande passage enigszins overdreven is, met als doel zijn optreden achteraf te legitimeren en begrip ervoor te creëren. Hij vertelde hoe hij dagenlang doelloos had rondgelopen, totdat ze eindelijk aanwijzingen hadden gevonden dat er guerrilla’s waren:

“Vlug werden de kerels omsingeld en toen ging het met een hoera tegen de hoogte op. Maar, boven gekomen, was de bende al ontsnapt. Terwijl de manschappen zich nu om de bivakvuren legerden, moest ik de achtergebleven koelies halen, die intusschen al onze rijst hadden opgegeten. [...] Jammer genoeg liet niemand zich meer zien en

¹¹⁰ NIMH, Den Haag. ‘De Koloniale Eeuw’ Nederlands-Indië (543) inv. nr. 32: Rapport van luitenant-kolonel J.B. van Heutsz, betreffende militaire expedities naar Indrapoeri, Selimoen, en Djanthoi te Atjeh, 1 november 1896.

¹¹¹ J.P. Schoemaker, *Schetsen uit den Atjeh-oorlog* ('s-Gravenhage 1889) 35.

moesten wij er ons tevreden mee stellen, eenige bentings te verbranden. Dit was bepaald een amusant werk, want de sloebers verstopten hunnen kruit-voorraad in bamboekokers, die zij in hun huizen verbergen.”¹¹²

In andere gevallen lijkt er sprake te zijn geweest van onvoorzichtigheid en vooral ook van onverschilligheid. De militairen achtten de eventuele nevenschade van brand niet relevant genoeg om daar daadwerkelijk rekening mee te houden. Het volgende citaat uit het verslag van luitenant Hoetjer, die achter op zijn colonne was geraakt, laat zien hoe ‘alles verbrand was’ en hij alleen maar de rook hoefde te volgen om weer aansluiting te vinden bij zijn groep. De patrouille van Hoetjer was noch bezig met een ‘tuchtiging’, noch met represailles vanwege beschietingen. Het was slechts een trektocht, waarbij de colonne het gebied rond Lehong diende te verkennen. Het branden lijkt dus volledig zonder aanleiding. Tijdens de tocht hadden zij alles wat branden wou, onder meer huizen, bomen, rijst en akkers, aangestoken:

“Enfin de weg kon ik vrij nauwkeurig volgen daar alles verbrand werd, zoodat het heele dal een rookkolon [sic] was, waartusschen her en der doode karbouwen en sappi’s [sic] lagen. De weg was zoodanig, dat ik dikwijls vlak langs de brandende huizen moest, eene keer zelfs er onder door.”¹¹³

In andere gevallen ontstond er weliswaar brand, maar was dit puur als bijproduct van de strijd:

“Na eene schermutseling de versterkte woning en pakhuizen van toekoe Imam, die, gedeeltelijk met petroleum gevuld, door het daarop gerichte vuur reeds in brand stonden, genomen en eenige wapens, waaronder twee lillas, veroverd.”¹¹⁴

Hier ontstond de brand als gevolg van schoten en vatte het geheel extra gemakkelijk vlam door de opslag van petroleum in de gebouwen. Zo was een kleine vonk al genoeg om een grote vuurzee te creëren. Hetzelfde gold voor J. van B., die in zijn memoires schreef over hoe hij brand tactisch had

¹¹² C.R.M. Werner, ‘Drie en een half jaar bij de marechaussees in Atjeh’ in: A. Prell, *Taptoe! : herinneringen van oud-soldaten en invaliden van het Indische leger te Bronbeek* (Amsterdam 1904) 139-177, aldaar 142-143.

¹¹³ Stadsarchief Amsterdam, Amsterdam. Archief van de Familie Hartkamp en Aanverwante Families (80) inv. nr. 243: Verslag van de tocht naar Lehong van H.P.C. Hoetjer, 4.

¹¹⁴ Abraham Pruys van der Hoeven, *Mijne ervaring van Atjeh* ('s-Gravenhage 1886) 83-84.

ingezet om de Atjehers de aftocht af te snijden. Diezelfde brand sloeg snel over naar de rest van het bos en naar de omliggende huizen:

“Het vuur door vele harsachtige boomen rijkelijk gevoed, sloeg door den wind daarbij nog aangewakkerd, met eene snelheid over, die nog telkens aanwies, hoe meer de warmte heviger werd. Spoedig reeds sloegen ook de vlammen uit de verlaten huizen der benting, en plantte zich de gloed voort tot eene vuurzee, die slechts eindigde, waar het bosch een einde nam.”¹¹⁵

Ten slotte is er nog een bijzondere reflectie van luitenant Schoemaker. In zijn memoires berichtte hij meerdere keren over brandstichtingen. Hij probeerde critici van het harde Nederlandse optreden de mond te snoeren door in te gaan op de kwade inborst van de Atjehers en door in te gaan op de ‘afschuwelijke wijze’ waarop Atjehers moordden. Hard optreden zou daarom de enige manier zijn geweest om de oorlog te winnen. Het feit dat Schoemaker dit achteraf schrijft doet vermoeden dat dit een poging is om het harde Nederlandse optreden in de metropool te legitimeren, door te benadrukken dat ze ‘niet anders konden’:

“Menschlievendheid op oorlogsterrein is zeer zeker een schoone eigenschap, maar zij die zoo dikwijls ons Indisch leger van vandalisme beschuldigden, nemen eens een kijkje te Atjeh en de werkelijkheid zoude hen spoedig genezen van ziekelijke philanthropie tegenover den Oosterschen vijand, die elke goedheid als zwakheid beschouwt, en elke weldaad beantwoordt met den grootsten ondank.”¹¹⁶

¹¹⁵ J. van B...r, *Atchin: driemaal begraven*, 53.

¹¹⁶ Schoemaker, *Schetsen uit den Atjeh-oorlog*, 35.

3.5 Deelconclusie: brandstichting in Atjeh

Uit voorgaande deelhoofdstukken is gebleken dat brand in de Atjehoorlog op hele verschillende manieren voorkwam en dat militairen het voor meerdere, soms moeilijk te onderscheiden doeleinden hebben ingezet. Het resultaat van het bronnenonderzoek is een waaier aan motieven, die meer dan eens in elkaar over blijken te lopen. Dit maakt dat categorisering van deze motieven lastig is, maar desondanks kan een poging hiertoe wel inzicht bieden voor de beantwoording van de hoofdvraag.

Het grootste gedeelte van de motieven komt voort uit wat toentertijd als legitiem militair optreden gold. In de eerste fase van de Atjehoorlog, tot Van Heutsz, was brand vaak onderdeel van de grotere strategie. Het platbranden van kampongs, ladangs en bentings, ook al waren ze reeds verlaten, lijkt bijna standaard onderdeel te zijn geweest van patrouilles en tuchtigingscampagnes. Een ander onderdeel van de strategie was het bestraffen van kampongs van waaruit was geschoten, of waar de bevolking guerrilla's huisvestte. Dergelijke 'represaillebranden' dienden niet alleen als straf, maar ook als waarschuwing. Daarnaast lijkt dit, vooral in memoires, een vrij gangbaar motief te zijn geweest om de brandstichting achteraf te legitimeren. De branden moesten ervoor zorgen dat de guerrilla's geen gebruik meer konden maken van de voorzieningen, maar dienden ook als waarschuwing voor de burgerbevolking om zich vooral niet met het verzet in te laten. Daarom lijkt er in de Atjehperiode sprake te zijn geweest van brand als middel met bevolkings- en middelencontrole als doel. Dit leek overigens niet te werken, maar de verklaring daarvan lijkt te zitten in het feit dat het KNIL de bevolking vervolgens niet daadwerkelijk controleerde door deze vast te zetten of anderszins uit de handen van de guerrilla's te houden, iets wat de Britten in Zuid-Afrika en Maleisië bijvoorbeeld wel deden. Die cruciale stap bleef achterwege, met als gevolg dat de bevolking hun huizen binnen de kortste keren weer (elders) had opgebouwd. Hoewel brand als middel voor bevolkings- en middelencontrole dus wat betreft ineffectief bleek, lijkt dit voor veel motieven dus wel de geschikte 'overkoepelende' categorie te zijn, aangezien de achterliggende motivatie van veel branden hier wel degelijk binnen leek te passen.

Daarnaast is gebleken dat brandstichtingen lang niet altijd plaatsvonden uit militaire overwegingen. Soms was het domweg 'pech' en ontstond de brand als bijgevolg, soms gebruikten de militairen vuur uit pure woede. Het zinloze aspect, het 'branden om het branden' is niet te legitimeren vanuit militair oogpunt. De zware natuurlijke omstandigheden, slaapgebrek, troepentekorten, gebrekkige oefening in het voeren van guerrillaoorlogen, het idee van een tegenstander die ongrijpbaar is en het verlies van dierbare vrienden, om slechts een aantal factoren te noemen, kunnen er alle voor hebben gezorgd dat militairen over het randje gingen en uit frustratie branden stichtten. Daar komt nog

bovenop dat er geen consequenties waren; brand werd oogluikend toegestaan. De achteloosheid waarmee militairen en veteranen over de brandstichtingen schrijven maakt duidelijk hoe vanzelfsprekend het was en hoe gemakkelijk de vlam ergens in werd gezet. Veel branden laten zich wat dat betreft niet categoriseren.

Ondanks het massale aantal doden onder de Atjehse bevolking, blijkt uit de gegeven motivaties niet dat er sprake was van de intentie om de hele Atjehse bevolking uit te roeien. Dit zou ook niet logisch zijn geweest, aangezien Nederland Atjeh met name vanuit economische redenen wilde veroveren en exploiteren. Zij zagen de Atjehers, eenmaal veroverd, als toekomstige onderdanen en arbeiders voor het eigen economisch gewin. Dat potentieel uitroeien zal geen onderdeel van het plan zijn geweest. Aangezien de genocidale intenties nergens uit de gegeven motivaties blijken, past het *environcide*-raamwerk wat betreft de Atjehoorlog dan ook minder goed om de motieven voor brand te duiden. Desalniettemin waren de gevolgen van het Nederlandse optreden desastreus voor het Atjehse land, iets wat Kreike in zijn boek ook laat zien.

4. Brandstichting in de dekolonisatieoorlog

4.1 Historische context

Het einde van de Tweede Wereldoorlog betekende tevens de capitulatie van Japan, dat Nederlands-Indië tussen 1941 en 1945 had bezet. De Nederlanders meenden toen dat ze in de Oost de draad weer op konden pakken als kolonisten en dat ze er weer de dienst uit konden gaan maken, zoals ze dat voor 1941 al een ruime eeuw hadden gedaan. Op 17 augustus 1945 riepen Soekarno en Mohammed Hatta echter de Indonesische onafhankelijkheid uit, in de vorm van een korte proclamatie.¹¹⁷ De Indonesische Republiek was geboren, maar Nederland erkende de onafhankelijkheidsverklaring niet. Wat volgde waren vier jaren van bittere strijd en moeilijke onderhandelingen.

Na het uitroepen van de onafhankelijkheid bleven Soekarno en Hatta in de hoofdstad Batavia, voortaan Jakarta genoemd. Ze installeerden er een officiële regering en bereidden zich zo goed mogelijk voor op wat komen zou, wetende dat de Nederlandse regering haar voormalig kolonie niet zomaar op zou geven. Buiten Jakarta voelden nationalistische groeperingen en radicale, politieke jongeren, de *pemoeda's*, weinig voor het bedachtzame optreden van hun nieuwe president Soekarno. Zij wilden een snelle revolutie om van alle buitenlandse inmenging af te zijn en schuwden geweld niet om dit doel te bereiken. Duizenden Nederlanders die nog in de kolonie waren, pro-Nederlandse Indonesiërs en Chinezen werden slachtoffer van het geweld van de *pemoeda's* en revolutionairen. Het geschatte aantal dodelijke slachtoffers aan Nederlandse zijde in de periode 17 augustus 1945–31 maart 1946 zou uitkomen op bijna 6000.¹¹⁸ In deze periode, Bersiap ('wees paraat') genaamd, kwamen zo vele burgers om het leven. Soekarno had noch het gezag, noch de middelen om op te treden tegen de chaos. Grote delen van de voormalige kolonie dreigden in anarchie te vervallen.

Eind september 1945 zetten de eerste Britten voet aan wal om de status quo te herstellen. Soekarno wilde direct met hen om tafel om de onafhankelijkheid van de Republiek te bespreken. De Britten waren welwillend en wilden helpen een einde te maken aan de chaos. De *pemoeda's* waren echter niet alleen fel tegen Nederlandse aanwezigheid in hun land, maar net zo goed tegen deze Britse inmengingen. De spanningen tussen Britse militairen en Indonesische nationalistes escaleerden uiteindelijk in de havenstad Soerabaja, waar na provocaties over en weer een massale veldslag

¹¹⁷ Inmiddels erkent de Nederlandse staat deze datum ook officieel als het begin van de Indonesische onafhankelijkheid.

¹¹⁸ Esther Captain en Onno Sinke, 'Haat tegen vreemde elementen en hun medeplichtigen' Extreem geweld in de eerste fase van de Indonesische revolutie (17 augustus 1945-31 maart 1946)' in: Gert Oostindie, Ben Schoenmaker en Frank van Vree eds., *Over de grens: Nederlands extreem geweld in de Indonesische onafhankelijkheidsoorlog, 1945-1949* (Amsterdam 2022) 139-175, aldaar 166.

uitbraak, waarin de Britten aan het langste eind trokken.¹¹⁹ Na de slag om Soerabaja hervatten de Britten het overleg met Indonesië, terwijl Nederland inmiddels ook was aangeschoven bij de onderhandelingen. Deze verliepen stroef, maar in november 1946 kwamen de partijen toch tot een overeenkomst in het Akkoord van Linggadjati. Daarin stond dat de Republiek hun bezette gebieden, onder meer Java en Sumatra, mocht behouden en dat de rest van de archipel, nu onder ofwel Nederlandse ofwel Britse controle, op termijn ook onder het gezag van de Republiek zouden gaan vallen. Zo moest Nederlands-Indië geleidelijk omgevormd worden tot democratische, soevereine republiek. Na de ondertekening van het akkoord verlieten de Britten de archipel, vertrouwend op een soepele overdracht van het gezag. Al snel na de ondertekening van het verdrag belandden Nederland en de Republiek echter op een dood spoor: beide hadden ze een eigen interpretatie van de gemaakte afspraken.

In januari 1946 had de Nederlandse regering Simon Spoor tot legercommandant van Nederlands-Indië benoemd, waarna hij als generaal-majoor aan het hoofd kwam te staan van militairen van het KNIL, de Koninklijke Landmacht (KL) en de Mariniersbrigade. Spoor, beschouwd als een slagvaardige officier met zowel sterke militaire als politieke capaciteiten, moest de rust terugbrengen in de kolonie na de roerige Bersiapperiode. Daartoe zette hij in op een 'speerpuntenstrategie', een KNIL-traditie van imponeren door overrompelende acties.¹²⁰ Het idee was dat door met veel machtsvertoon naar vijandelijke verzetscentra door te stoten en de politieke en militair leiders daar uit te schakelen, het verzet vanzelf zou stoppen. Zo begon een slecht doordachte contraguerrillafase.

De periode tussen augustus 1945 en december 1949 was er in ieder geval op Java een continue oorlog gaande, met daarin twee grote offensieven en talloze kleinere militaire confrontaties overal in de Indonesische archipel.¹²¹ De twee offensieven, 'Operatie Produkt' en 'Operatie Kraai', werden met de eufemistische term 'politieele acties' aangeduid om aan te geven dat het in Nederlandse ogen om een binnenlands probleem ging, niet om een oorlog met een buitenlandse tegenstander. De Nederlandse regering had verklaard dat het nodig was om 'militaire machtsmiddelen' in te zetten om de orde te herstellen, omdat de Republiek zich in hun ogen niet aan het akkoord van Linggadjati hield. Operatie Product ving aan op 21 juli 1947. Nederlandse militairen braken uit hun enclaves met als voornaamste doel het herwinnen van Java en Sumatra, aangezien hier onder ander suiker, rubber

¹¹⁹ Gert Oostindie en Rémy Limpach, 'De oorlog in Indonesië 1945-1949. De militair-historische context' in: Gert Oostindie, Ben Schoenmaker en Frank van Vree eds., *Over de grens: Nederlands extreem geweld in de Indonesische onafhankelijkheidsoorlog, 1945-1949* (Amsterdam 2022) 67-104, aldaar 90.

¹²⁰ Ibid., 76.

¹²¹ Gert Oostindie, 'Nederland en Indonesië 1945-1949. De politiek-historische context' in: Gert Oostindie, Ben Schoenmaker en Frank van Vree eds., *Over de grens: Nederlands extreem geweld in de Indonesische onafhankelijkheidsoorlog, 1945-1949* (Amsterdam 2022) 35-66, aldaar 58.

en koffie gewonnen werd, wat het economisch belang van beide eilanden groot maakte.¹²² De opbouw van de krijgsmacht had immers een grote hap genomen uit de beperkte financiële middelen die Nederland op dat moment had, dus het herstel van de winstgevende kolonie zou uitermate welkom zijn.¹²³ De militaire operatie verliep voorspoedig en hoewel het Indonesische leger, de *Tentara Nasional Indonesia* (TNI, 'Nationaal Leger van Indonesië') verzet bood en met guerrillatactieken de Nederlandse opmars zoveel mogelijk probeerde te vertragen, was dit leger simpelweg niet opgewassen tegen de vuurkracht van de Nederlanders. Binnen enkele dagen waren de doelen bereikt. Onder druk van de Verenigde Naties kondigde Nederland op 5 augustus een staakt-het-vuren af en beloofden ze te zoeken naar een vreedzame oplossing.

Ondanks het initiële succes van operatie Produkt had Nederland weinig controle en was er nog steeds sprake van een guerrilla. Het geweld laaide in de periode tussen de 'politie acties' nog vaak op, bijvoorbeeld in het bloedbad van Rawagede in december 1947, waarbij vrijwel alle mannelijke inwoners van het dorpje op West-Java werden geëxecuteerd. De Nederlandse regering besloot eind 1948 opnieuw tot grootschalig militair ingrijpen. Het doel van deze tweede operatie, Operatie Kraai, was om definitief een einde te maken aan de guerrilla en om Soekarno met zijn partij van de onderhandeltafel te verwijderen. Spoor richtte zijn pijlen op Jogjakarta, de stad waar de Republiek zetel hield en wilde die in een verrassingsaanval overvallen om zo de politieke en militaire leiding te nemen. Java en Sumatra, waar de TNI nog steeds actief was, moesten daarna worden ingenomen, zodat de Republiek feitelijk op zou houden te bestaan. Binnen enkele uren nadat de troepen aankwamen in Jogjakarta waren de Indonesische leiders opgepakt, waarna de operatie dus landinwaarts kon worden voortgezet. De TNI koos ervoor om een directe confrontatie te vermijden en in plaats daarvan alle militairen terug te trekken, om zo grote verliezen te voorkomen.¹²⁴ In gebieden buiten het bereik van het Nederlandse leger hergroepeerden zij zich vervolgens, en vanuit daar een guerrillaoorlog te beginnen. In conventionele veldslagen leed de TNI vaak grote verliezen, vandaar dat zij vanaf 1947 bijna geheel overgingen op guerrillatactieken, op een enkele conventionele aanval na.¹²⁵ Dankzij de steun van de bevolking werd deze guerrilla steeds effectiever, terwijl het Nederlandse leger geen passend antwoord wist te vinden.¹²⁶ De oorlog liep uit op een afmattende strijd, waarin geen van beide partijen de tegenstander direct kon verslaan, maar waarin de TNI uiteindelijk wel aan het langste eind trok.

¹²² Brocades Zaalberg en Luttikhuis, 'Introduction: Beyond the League Table of Barbarity', 3.

¹²³ Oostindie en Limpach, 'De oorlog in Indonesië 1945-1949', 85.

¹²⁴ Ibid., 71.

¹²⁵ Ibid.

¹²⁶ Brocades Zaalberg en Luttikhuis, 'Introduction: Beyond the League Table of Barbarity', 4.

Ondertussen vonden er over de hele archipel steeds meer confrontaties plaats tussen Nederlandse militairen en guerrilla's. Vijandige dorpen, of dorpen die in Nederlandse ogen niet genoeg meewerkten, kregen zware represailles te verwerken. Executies zonder proces, mishandelingen, massa-arrestaties en het platbranden van dorpen zijn voorbeelden van collectieve straffen die Nederland inzette om een afschrikwekkend voorbeeld te stellen.¹²⁷ Op Zuid-Celebes liep de situatie volledig uit de hand. Tussen december 1946 en februari 1947 opereerden troepen van het KNIL, de KL en de doodseskaders van het Depot Speciale Troepen (DST) in het gebied om elke Indonesische weerstand tegen het herstel van het Nederlandse gezag te verwijderen en om de bevolking tot gehoorzaamheid te dwingen. Kapitein Raymond Westerling stond aan het hoofd van deze contraguerrilla. Hij achtte het nodig om hard, demonstratief en 'rechtvaardig' op te treden.¹²⁸ Met zijn DST viel hij vele kampongs binnen, waarna hij de bevolking verzamelde en van terrorisme verdachte personen uit hun midden haalde en standrechtelijk executeerde. Westerling wist met zijn 'zuiveringsoperatie' de koloniale orde op Zuid-Celebes weliswaar te herstellen, maar daartoe had hij wel gebruik gemaakt van buitensporig en van bovenaf gesanctioneerd geweld.

Onder grote internationale druk legden de Nederlanders eind december 1948 de wapens neer. Vertegenwoordigers van de Republiek en de Nederlandse regering sloten mei 1949 een akkoord waarin stond dat de guerrillaoorlog zou stoppen en dat de soevereiniteit over Indonesië onvoorwaardelijk zou worden overgedragen aan de Republiek. Alle krijgsgevangenen, onder wie Soekarno, zouden worden vrijgelaten en de Nederlandse militairen zouden zo snel mogelijk repatriëren. Na een vredesconferentie waarin de details van de overdracht verder werden uitgewerkt, droeg Nederland op 27 december 1949 formeel het gezag over Indonesië over aan de nieuwe federale staat, de Verenigde Staten van Indonesië.

¹²⁷ Pierre Asselin en Henk Schulte Nordholt, 'Cracking Down on Revolutionary Zeal and Violence: Local Dynamics and Early Colonial Responses to the Independence Struggle in Indochina and the Indonesian Archipelago, 1945-1947' in: Thijs Brocades Zaalberg en Bart Luttikhuis eds., *Empire's Violent End. Comparing Dutch, British, and French Wars of Decolonization, 1945–1962* (Ithaca, New York 2022) 71-95, aldaar 78.

¹²⁸ *Ibid.*, 92.

4.2 Over de bronnen

De bronnen gebruikt voor dit deel over de dekolonisatieoorlog zijn grotendeels afkomstig uit twee verschillende databases van het Koninklijk Instituut van Taal- Land- en Volkenkunde (KITLV), namelijk 'Soldaat in Indonesië' en 'NIMH Dagboeken'. De eerste database bestaat uit 635 egodocumenten waarin 1362 verschillende personen worden beschreven. De database omvat artikelen, biografieën, brieven, dagboeken, interviews en memoires. Uit deze 635 egodocumenten zijn 81 gevallen van brandstichting te halen. De NIMH-database bestaat uit 88 ongepubliceerde dagboeken. Deze bronnen melden 51 gevallen van brandstichting aan Nederlandse zijde.¹²⁹ Het gros van de auteurs was onderdeel van de Koninklijke Landmacht. De KL zat grotendeels gelegerd op Java en in mindere mate op Sumatra. De gevallen van brandstichtingen die voor dit hoofdstuk zijn geanalyseerd hebben dan ook veelal plaatsgevonden op deze beide eilanden. Hoewel het tijdens de dekolonisatieoorlog overal in de Indonesische archipel onrustig was, speelde het heetst van de strijd zich ook af op Java en Sumatra. In die zin zijn de bronnen een goede afspiegeling van de gevechtssituatie, wat maakt dat ze in dat opzicht representatief zijn.

Onmiddellijk valt op dat er in de dekolonisatieoorlog relatief veel vaker is geschreven dan in de Atjehoorlog. Er zijn meer bronnen beschikbaar. Dit komt enerzijds natuurlijk door het feit dat de dekolonisatieoorlog korter geleden heeft plaatsgevonden dan de Atjehoorlog, wat maakt dat de bronnen minder zijn geteisterd door de tand des tijds. Anderzijds is het ook zo dat in de dekolonisatieoorlog veel meer militairen hun ervaringen besloten vast te leggen. Een ruime zeventig jaar na aanvang van de Atjehoorlog hadden er ontwikkelingen plaatsgevonden in de alfabetiseringsgraad. Steeds meer mensen, uit alle lagen van de samenleving, konden lezen en schrijven, wat tevens tot gevolg had dat bovengenoemde egodocumenten niet langer alleen van de hand van officieren zijn, maar ook van manschappen en onderofficieren. Ook dit draagt bij aan een hogere representativiteit; er waren immers meer manschappen dan officieren aanwezig en die verhouding is, in tegenstelling tot in de Atjehoorlog, terug te zien in de bronnen.

Ondanks dat deze egodocumenten qua verhouding en afspiegeling representatiever zijn dan de bronnen uit de Atjehoorlog, moeten ze nog steeds met voorzichtigheid en een kritische blik benaderd worden. Hoewel er ook in de 19^e eeuw al kritische stemmen te horen waren over de Nederlandse aanwezigheid in Indonesië, was de Nederlandse expansiedrift destijds nog te legitimeren vanuit de ethische politiek in het kielzog van het Modern Imperialisme. In 1945 begon niet alleen de nationale, maar ook de internationale publieke opinie te draaien en gingen er steeds

¹²⁹ 78 citaten in de NIMH database gaan over brandstichting door Indonesiërs, tegenover 51 vermeldingen van brand aan Nederlandse zijde.

meer antikoloniale sentimenten rond. Dit kan ervoor hebben gezorgd dat de Nederlandse militairen in de archipel sterker dan voorheen de behoefte hebben gevoeld om hun aanwezigheid te legitimeren. Dit geldt in zekere mate voor dagboeken, maar des te meer voor memoires. Memoires zijn soms decennia na dato opgetekend in een tijd waarin er steeds meer kritiek was op het koloniale verleden. Dit kan ervoor hebben gezorgd dat militairen sterker de behoefte voelden om het optreden te rechtvaardigen. Ook kan de publieke opinie ervoor hebben gezorgd dat militairen minder open dan voorheen spreken over gevallen van extreem geweld en momenten waarop zij over de schreef gingen.

122 citaten over brandstichting over een periode van vier jaar tijd klinkt als een aanzienlijk aantal; in ieder geval als een aantal waar, eenmaal geanalyseerd, conclusies aan verbonden kunnen worden. Het is echter wel zo dat de dekolonisatieoorlog plaatsvond over een groot, uitgesmeerd gebied. Waar de Atjehoorlog relatief begrensd was en zich alleen afspeelde in het uiterste noorden van Sumatra, kende de onafhankelijkheidsstrijd over de hele archipel opstanden. Het feit dat die 122 citaten dus over een gigantische oppervlakte gaan, plaatst het een en ander in perspectief. Daarom is er in dat opzicht enigszins sprake van een beperkte representativiteit.

4.3 Kwantificering van de resultaten

De militairen gaven doorgaans een heldere beschrijving van datgene wat zij hadden verbrand, evenals de motieven achter hun acties. De resultaten van de bronanalyse laten zien dat in 46% van de gevallen één of meerdere kampongs in brand is gestoken. De kanttekening is wel dat in het geval van kampongs er hoogstwaarschijnlijk meer is verbrand dan alleen huizen. Daar lag immers ook voedsel opgeslagen en bovendien kon er ook vee rondlopen. 40% van de gevallen gaat dan over brandstichting van één of meerdere huizen. Verder waren er drie bijzondere doelwitten, namelijk een school, een hospitaal en een moskee. Nederlandse troepen verbrandden de moskee, omdat verzetslieden vanuit daar herhaaldelijk hadden geschoten op Nederlandse troepen.¹³⁰ Het hospitaal hadden militairen om dezelfde reden platgelegd.¹³¹ Beide hadden dus als een soort sluipschutterspost gediend. Nederlandse militairen brandden een school plat, omdat het een schuilplaats van de vijand zou zijn. Om de eigen veiligheid te waarborgen, hadden ze de school dus voor de zekerheid in brand gestoken.¹³² Zodoende valt op dat brand relatief het vaakst gericht was tegen 'bouwwerken'.

Het is opvallend dat akkers, voedselopslagen en bomen in al deze bronnen niet zijn genoemd als gericht mikpunt, terwijl dat in de Atjehoorlog wel geregeld het geval was geweest. Ook de ladangs, waarover de militairen in de Atjehoorlog nog wel schrijven, komen in deze bronnen niet meer aan bod. Wat betreft de natuurlijke omgeving is struikgewas in 4% van de gevallen het doelwit geweest van brand. Dat militairen de natuur verder niet als direct doelwit noemen, wil natuurlijk niet zeggen dat er niet meer van het milieu in vlammen is opgegaan. Vuur kon immers gemakkelijk overspringen van bijvoorbeeld huizen op bomen.

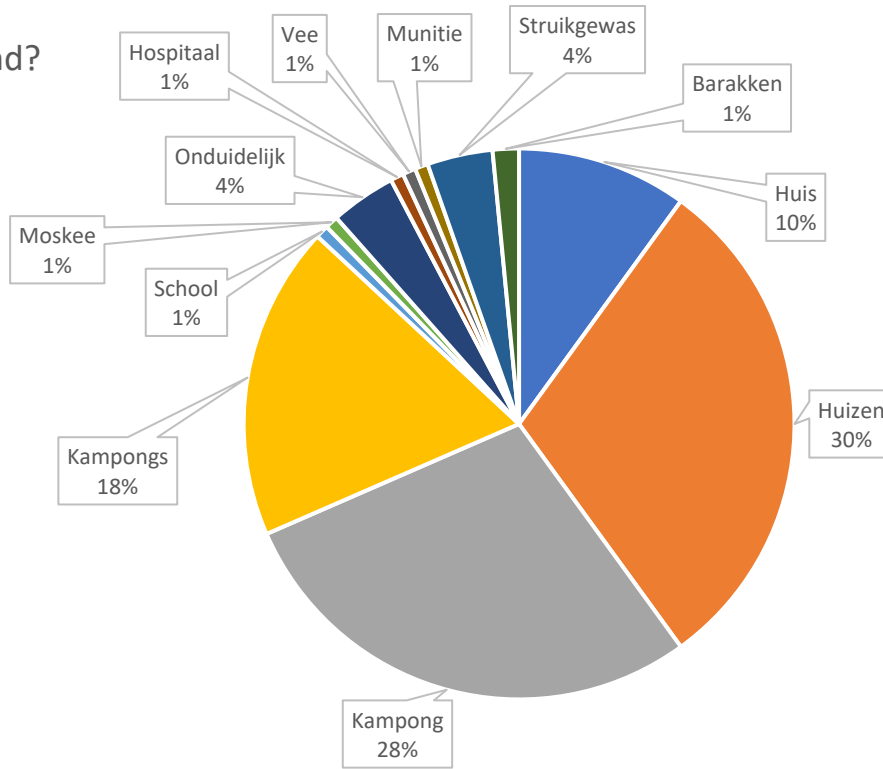
¹³⁰ 'NIMH Dagboekenproject Nederlandse militairen in Indonesië 1945-1949', citaat uit: NIMH, Den Haag. Sweep. Egodocumenten Nederlands-Indië 1945 – 1950 (545) inv. nr. 579: Dagboek J.G.H. Kootker, 21 september 1947.

¹³¹ Roel Hoën, *Gebeurtenissen uit "Het dagboek van Roel": Mede bestemd voor zijn maatjes die altijd stand-by waren en voor hen die er zich betrokken bij voelen.* (Nijverdal/Enschede 1994) 51.

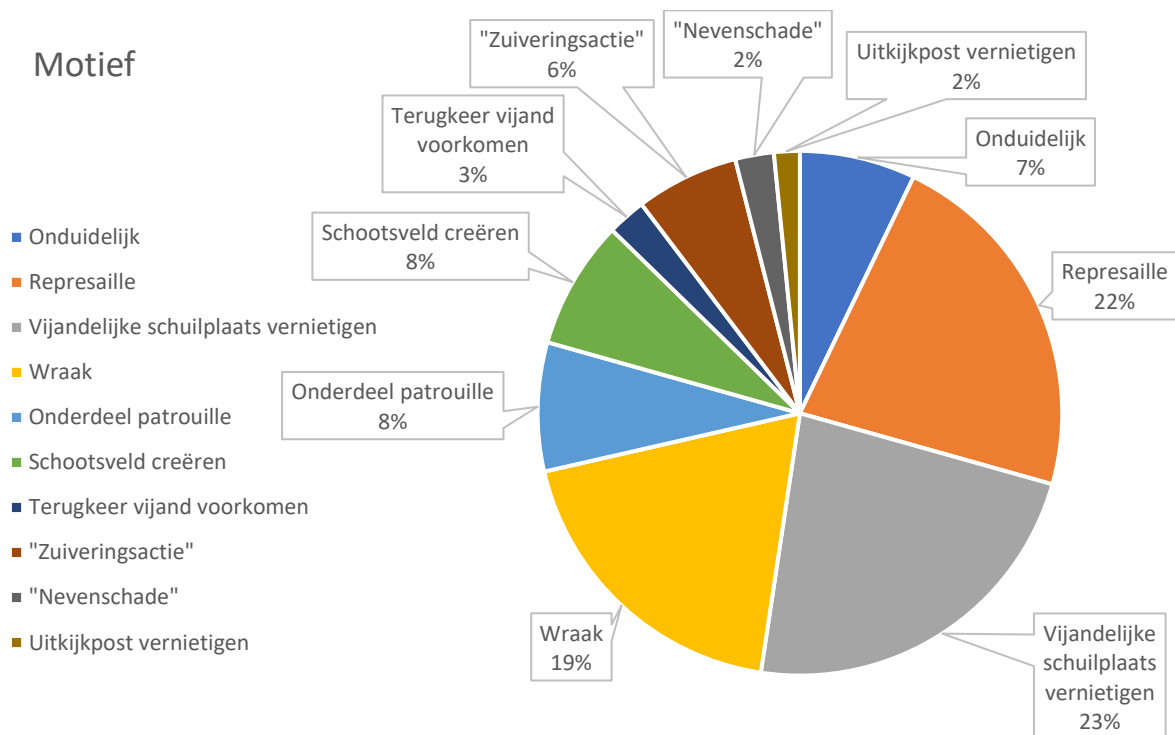
¹³² P. de Kam, *Het reizende bataljon: herdenkingsboek 8 RS* (Hilversum 1996) 220.

Wat verbrand?

- Huis
- Huizen
- Kampong
- Kampongs
- School
- Moskee
- Onduidelijk
- Hospitaal
- Vee
- Munitie
- Struikgewas
- Barakken

Uit de genoemde motieven blijkt dat het leger het merendeel van de branden probeerde te legitimeren als militair 'noodzakelijk' optreden. Ze stichten zo brand als represaille (22%), om schootsveld te creëren (8%) of om vijandelijke schuilplaatsen en onderdak te vernietigen (23%). 6% van de vermelde branden waren onderdeel van een 'zuiveringsactie', waarbij het leger een kampong doorzocht om deze te 'zuiveren' van vijanden. Deze operaties liepen vaak uit op het in brand steken van de kampong. Opvallend is ook het relatief grote aantal branden vanuit een wraakmotief, maar liefst 19%. Deze 'wraakbranden' zijn onderscheiden van represailles in de zin dat represaillebranden een reactie waren op bijvoorbeeld vijandelijke beschietingen, terwijl militairen wraakbranden, zoals blijkt uit de egodocumenten althans, stichtten in een soort blinde, irrationele woede. Dergelijke wraakacties kwamen vaak voort uit frustratie en dienden geen militair doel. Een aantal factoren kunnen dit hoge aantal helpen verklaren. Ten eerste is te zien hoe militairen gefrustreerd raakten door de ongrijpbaarheid van de vijand en door de doelloosheid waarmee sommige patrouilles rondtrokken. Om wat van die frustraties kwijt te kunnen grepen ze terug op de brandfakkelt. Blijkbaar kon dit de honger naar wraak die sommigen hadden, bijvoorbeeld vanwege het verlies van een collega, voldoende stillen. Het massaal platbranden van dorpen zou in een dergelijke context dus een soort uitlaatklep zijn. Onderstaande motieven zullen in het volgende deelhoofdstuk verder aan bod komen.

4.4 Motieven voor brand

De Nederlandse krijgsmacht brandde in de dekolonisatieoorlog nog volop, ondanks dat generaal Spoor er in zijn dagorders op had gewezen dat het *onnodig* vernietigen van bezit en huizen van de bevolking verboden was.¹³³ Brand kwam niet alleen voor als bijproduct van de strijd of als gevolg van frustratie, maar ook als onderdeel van strategie of tactiek. In dit hoofdstuk zal naar voren komen welke motieven voor brandstichting de militairen in de dekolonisatieoorlog opvoerden.

Brand kon onderdeel zijn van een vooropgezet plan. Zo vond er tijdens de eerste ‘politieonele’ actie een grote operatie plaats op West-Java rondom Praboemoelih. Tijdens deze ‘Operatie Limburg’ staken Nederlandse militairen in korte tijd vele kampongs in brand. Zo ook in het geval van de volgende patrouille. Het bevel tot brandstichting kwam duidelijk van hogerhand:

“Op 26 november voerde men patrouilles in de omgeving uit waarbij de omliggende kampongs in brand gestoken werden: Wij trekken op hoog bevel echter nog niet verder hebben wel patrouilles uitgevoerd en omliggende kampongs in de fik gestoken. Dat allemaal op bevel van onze patrouilleleiders.”¹³⁴

Het volgende citaat is afkomstig uit een verslag van majoor Van der Heijden en gaat over dezelfde Operatie Limburg. Hij was één van de patrouilleleiders die opdracht had gegeven tot brandstichting ter ‘zuivering’ van de Boengboelanvlakte. In eerste instantie gaf hij bevel tot selectief branden en waren alleen huizen waar munitie was gevonden het doelwit, maar later gaf hij opdracht elders alle woningen plat te branden:

“Opdracht gegeven alle huizen waarin munitie gevonden werd in brand te steken waardoor een tiental woningen verspreid rondom de stad werden aangestoken. [...] De majoor Koster heeft heden de actie naar Depok gedaan en hier alle woningen ingevolge mijn opdracht weggebrand.”¹³⁵

¹³³ Nationaal Archief (NA), Den Haag. Algemene Secretarie van de Nederlands-Indische Regering en de daarbij gedeponeerde Archieven (2.10.14) inv. nr. 3769: ‘Dagorders en aanschrijvingen van de legercommandant’, 1946-1948, Wapenbroeder!, 21-7-1947.

¹³⁴ J.D. van Boeijen, *De jongens van Toedjoe Poeloe Doea: Herinneringsalbum van het Bataljon 3-14 R.I. 3e Infanterie Brigade Groep 1 Divisie “7 December” West-Java 1946-1950* (Mierlo 2009) 315.

¹³⁵ ‘NIMH Dagboekenproject Nederlandse militairen in Indonesië 1945-1949’, citaat uit: NIMH, Den Haag. Losse Stukken (57) inv. nr. 5179: Dagboek C.J.J. van de Heijden, 28 november 1947.

Soldaat Vermeulen schreef in zijn dagboek over een andere grote 'propagandapatrouille'. Ook in dit geval is er sprake van vooropgezette brandstichting als onderdeel van de bredere strategie. Vermeulen is kritisch en vraagt zich af of dit wel de geschiktste manier was. Hiermee doelde hij op hoe de vernielzucht kwaad bloed zette bij de lokale bevolking, terwijl ze deze mensen juist zo hard nodig hadden voor bijvoorbeeld inlichtingen:

"Vandaag een grote propagandapatrouille gelopen en er is veel geschoten en wat gebrand. Of we werkelijk goede propaganda gemaakt hebben?"¹³⁶

Soldaat van Houwelingen, die overigens blijkens zijn dagboek aantekeningen uiterst kritisch was op het Nederlandse optreden, beschreef in 1948 hoe zijn peloton verschillende kampongs had platgebrand. Hoewel hij stelde dat dit praktijken waren waar ze zich liever niet schuldig aan maakten, omdat ze nadelig waren voor de 'goedgezinde' bevolking, meende hij tevens dat het een noodzakelijk kwaad was om zo de vijand onderdak te ontnemen. Deze branden getuigen in die zin van een poging tot middelencontrole:

"Als dank voor het nachtverblijf moest de gehele kampong in de as worden gelegd. [...] Toen alles in brand stond zijn we vertrokken. Onderweg werden nog verscheidene kampongs platgebrand maar we gaven de mensen wel gelegenheid om de voornaamste spullen en het voedsel te redden. [...] Het was echt noodzakelijk want de vijand had zodoende ook geen onderdak meer."¹³⁷

Een citaat uit het dagboek van soldaat Deen getuigt van selectieve brandstichting, aangezien het specifiek ging om een huis waar ze papieren van de TNI hadden gevonden. Het bijzondere aan dit citaat is dat Deen schreef dat 'zo goed als niets' in brand was gestoken tijdens de doorzoeking van vier kampongs. Het feit dat hij dit zo expliciet benoemd, doet vermoeden dat brandstichting in praktijk de normale gang van zaken was:

¹³⁶ Jan Vermeulen en J.W.M Schulten, *Het dagboek van een gesneuvelde soldaat* (De Rijp 1997) 59.

¹³⁷ Barend van Houwelingen, *Pa, vertel 's over je tijd in Indië! Dagboek aantekeningen Indië 1946 –1949* (Maastricht 2011) 103.

“Een stuk of 4 kampongs doorgedaan en doorzocht. Zo goed als niets in de brand gestoken.”¹³⁸

Soldaat de Zeeuw schreef na de oorlog memoires over de belevenissen van hemzelf en zijn vrienden. De memoires zijn weliswaar gebaseerd op feiten, maar zoals De Zeeuw in zijn verantwoording schreef, is er ‘hier en daar wat fantasie aan te pas gekomen’ om het verhaal leesbaar te houden.¹³⁹ Dit citaat gaat net zoals hierboven over selectieve brandstichting. De Zeeuw schrijft hier over zijn vriend Jos van Driel, die als kok bij hun bataljon werkte. Van Driel had net te horen gekregen hoe zijn kameraden de eerste maanden van 1949 hadden opgetreden:

"Als hij aan de manier denkt waarop ze al de TNI-huizen in de fik hebben gestoken en dat de mensen die er niet uit gevlucht waren levend zijn verbrand dan moet hij dat toch verwerken. Oorlog is hard en het verhaal is misschien wel te sterk gekruid maar het zal wel ongeveer zo gegaan zijn.”¹⁴⁰

Ook in de dekolonisatieoorlog gebruikte het leger brandstichting nog steeds veelvuldig als een represaillemaatregel. Soldaat Muller schreef in zijn memoires over hoe andere Nederlandse troepen een kampong in de brand hadden gestoken, omdat guerrilla's vanuit dat gebied op hen hadden geschoten. Hij geeft toe dat het niet eens zeker was of de gestrafte kampong wel de exacte plek was vanuit waar de schoten waren gelost. Dit getuigt van een zekere onverschilligheid van de daders:

“We hebben gezien dat een kampong in brand werd gestoken door Hollandse militairen als represaille voor een beschieting van ons daar in de buurt. Wie weet wilden die mensen ons niet eens lastigvallen maar was het werk van onbekende strijders.”¹⁴¹

¹³⁸ ‘NIMH Dagboekenproject Nederlandse militairen in Indonesië 1945-1949’, citaat uit: NIMH, Den Haag. Losse Stukken (57) inv. nr. 3292: Dagboek G.D. Deen, 22 januari 1948.

¹³⁹ Joop de Zeeuw, *Drie warme jaren* ('s-Gravenpolder 1984) 9.

¹⁴⁰ De Zeeuw, *Drie warme jaren*, 242.

¹⁴¹ Marinus Muller, *Mijn tijd in Indië*, 43.

Een sabotageactie van de guerrilla's, waarbij ze de spoorweg hadden geblokkeerd, had kwaad bloed gezet bij de militairen van het 3-14 R.I., zo blijkt uit hun herinneringsalbum. Als represaille staken zij een huis nabij het spoor in brand:

“Toen hadden de heerschappen over een lengte van 100 meter stenen op de rails gelegd. [...] We hebben toen eens links en rechts met een vickers door de kampongs geschoten en een kamponghuis vlak langs het spoor in brand gestoken. Ze hadden wel humor al hadden we daar toen niet zo veel waardering voor.”¹⁴²

Hoe veelvoorkomend en standaard brand als represaille was, blijkt uit het volgende citaat afkomstig uit een gedenkboek, dat M. v.d. Hofstad samenstelde aan de hand van dagboeken van een soldaat. Deze soldaat schreef over brand als represaille naar aanleiding van een guerrilla-aanval. Twee zaken vallen op aan dit citaat, ten eerste de vermelding dat ‘alle’ kampongs in de buurt zijn verbrand, wat laat zien dat deze branden ook ter waarschuwing moesten dienen voor de ‘onschuldigen’ om het leger vooral niet te dwarsbomen. Ten tweede valt op dat de soldaat schreef dat het ‘dan’ de strafmaatregelen waren, wat impliceert dat branden als straf standaardroutine was:

“We horen zojuist dat er in het hospitaaltje van Boemiajoe weer 1 gesneuvelde en 1 zwaargewonde zijn binnengebracht van bat. 411 Grenadiers. Het gebeurde weer op de weg naar de theeplantage. Waar nu alle kampongs in brand worden gestoken en met de grond gelijk worden gemaakt. Dat zijn dan de represaille maatregelen onzerzijds.”¹⁴³

In zijn memoires verhaalt Leo Mossink over hoe guerrilla's hen vanuit een kampong beschoten hadden, waarna ze als represaille daar enkele huizen in brand hadden gestoken. Hij maakte zelf de vergelijking tussen hun acties in deze kampong en die van de nazi's in Putten, waar nazi's in 1944 als represaille een grote razzia hadden uitgevoerd. De morele twijfels die Mossink uitte maken hem schuld bewust, maar het is aannemelijk dat deze twijfels voortvloeien uit het feit dat hij pas jaren later op de oorlog reflecteert. De kritische houding die hij zichzelf aanschrijft lijkt een poging om zichzelf voor zijn lezerspubliek in een gunstiger daglicht te zetten:

¹⁴² Van Boeijen, *De jongens van Toedjoe Poeloe Doeg*, 256.

¹⁴³ M. v.d. Hofstad, *1e Cie. 4e Bataljon. 11e Regt. Infanterie. Uit het dagboek van een soldaat van de 1e Cie.* (Den Dungen 1994) 53.

“Alle bewoners werden de kampong uit gestuurd. In een aantal willekeurige huizen werd benzine en petroleum gegooid en in brand gestoken. Ik was buiten de kampong gebleven samen met een korporaal. Toen de vlammen hoog oplaaiden vroeg ik hem: "Hoe vind je dit nou?". Zijn antwoord was: "Moeten ze maar niet liggen te sodemieteren". Ik zei: "En wat zeiden wij van Putten?". "Oh maar dat was heel wat anders" zei hij.”¹⁴⁴

Het creëren van schootsveld was een ander nog veelgehoord motief. Op 11 augustus 1947, een aantal weken na aanvang van de eerste ‘politioenele’ actie, trok een patrouille Nederlandse mariniers richting de kampong Sotoedjajan. Een dag daarvoor waren Nederlandse voertuigen in de buurt van deze kampong door Indonesische landmijnen getroffen, die volgens de legerleiding waren geplaatst door verzetslieden die zich in die kampong schuilhielden. Daarom besloot men een patrouille op touw te zetten, in eerste instantie om die kampong te straffen.¹⁴⁵ Een dagboek van één van de aanwezige mariniers vertelt over hoe zij opdracht hadden gekregen om het dorp plat te branden voor een breder schootsveld. Het lijkt er hier dus op dat het motief schootsveld is gebruikt om de actie te legitimeren:

"De bevolking zocht al jammerend en huilend elkaars bescherming en gezelschap bang om neergeschoten te worden. We dreven de mensen niet echt zachtzinnig het dorp uit. Om vervolgens de opdracht te krijgen de hutten in het dorp plat te branden zodat we vanuit ons kamp een ruimer schootsveld hadden." ¹⁴⁶

Uniek aan deze casus is dat drie mariniers vanwege morele en godsdienstige bezwaren het bevel tot brandstichting hadden geweigerd. Ze vonden de bevelen tot brandstichting onrechtmatig, omdat het er in hun ogen geen sprake was van militaire noodzaak, maar van een wraakactie. Hun leiders rekenden dit hen zwaar aan en ze moesten zelfs voor de zee krijgsraad in Soerabaja verschijnen. De

¹⁴⁴ Leo Mossink, ‘Geschiedenis trekt zo zijn sporen’ (2010) 17.

<https://www.7decemberdivisie.nl/pdf/geschiedenis-trekt-zo-zijn-sporen-leo-mossink.pdf> (geraadpleegd 4 april 2024).

¹⁴⁵ Nationaal Archief, Den Haag. Mariniersbrigade in Nederlands-Indië, 1946-1950 (2.13.126) inv. nr. 1745: Stukken betreffende een onderzoek naar de militaire noodzaak voor het afbranden van kampong Soetodjajan op 11 augustus 1947, het dossier inzake de veroordeling van mariniers door de Zee krijgsraad voor het weigeren gehoor te geven aan het bevel om de kampong plat te branden, de beantwoording van Kamervragen hierover en gratieverzoeken en -verlening van de mariniers in kwestie. 1948 – 1950, Verklaring van de kapitein der mariniers H.R.T. Grijzen.

¹⁴⁶ Thea van Leeuwen, *Een Hollandse jongen in Indië* (Soest 2012) 85-86.

drie mariniers zijn allen vervolgd voor het weigeren van een direct bevel; voor zover bekend is dit de enige keer dat Nederlandse militairen tijdens de dekolonisatieoorlog voor bevelweigeren zijn veroordeeld.¹⁴⁷ Het Hoog Militair Gerechtshof in Indonesië had het bevel tot brandstichting als legitiem beschouwd, omdat de daad uit militair oogpunt noodzakelijk zou zijn geweest. De casus laat bovendien zien hoe makkelijk de meeste Nederlandse militairen het argument 'militaire noodzaak' gebruikten, met het motief 'schootsveld creëren' als excuus. De auteur van het dagboek berichtte over deze zaak:

"In ieder geval had onze leiding er geen begrip voor en moesten we onze eigen jongens ontwapenen en in de boeien slaan."¹⁴⁸

De biografie van soldaat Van Gils, die bij de mariniersbrigade zat, vermeldt ook een geval van brandstichting met het creëren van schootsveld als opgevoerde reden. Van Gils gaf toe dat dit de gebruikelijke gang van zaken was. Wederom laat het zien hoe makkelijk militairen het motief 'schootsveld' gebruikten als excuus om nietsontziend te branden:

"Er werd door ons direkt het gebruikelijke schootsveld aangelegd en daarbij werd niet zo precies gekeken maar alles wat ook maar een beetje in de weg stond platgebrand. Dat daarbij soms de toch al povere bezittingen van zon [sic] kampong inlander letterlijk in rook en vlammen opgingen daarmee hadden wij geen ene moer te maken."¹⁴⁹

Sergeant Dijkstra, inlichtingenman van bataljon 3-9 RI, onderdeel van de C-divisie 7 december, hield gedurende zijn dienstitijd een dagboek bij. Hij was kritisch op het Nederlandse optreden en een tegenstander van extreem geweld. Het volgende fragment gaat over het optreden van zijn bataljon in het gebied rond Krawang, de 'rijstschuur' van Java. Daar hadden Nederlandse troepen behoorlijk huisgehouden door een groot gebied plat te branden, maar dit was naar zeggen van Dijkstra niet naar voren gekomen in het officiële verslag:

¹⁴⁷ Nederlands Instituut voor Militaire Historie, 'De 'Pakisaji-zaak' en de kwestie van eerherstel' (december 2023) 1. [file:///C:/Users/Gebruiker/Downloads/De%20'Pakisaji-zaak'%20en%20de%20kwestie%20van%20eerherstel%20\(1\).pdf](file:///C:/Users/Gebruiker/Downloads/De%20'Pakisaji-zaak'%20en%20de%20kwestie%20van%20eerherstel%20(1).pdf) (geraadpleegd op 14 mei 2024).

¹⁴⁸ Van Leeuwen, *Een Hollandse jongen in Indië*, 86.

¹⁴⁹ G.J.M. de Hoogh, *Mijn Indische mariniersjaren: Naar herinneringen van B.J. van Gils* (1975) 226.

“Er is op het moment een onderzoek gaande naar onze actie in Het Krawangse. Als je het verslag leest zou je zeggen dat we lieve jongens waren. Er zijn geen huizen afgebrand dan wanneer het noodzakelijk was voor schootsveld en dan te bedenken dat van Tjikalong tot Tjilamaja (10 km) geen huis meer staat. Onze patrouille in de bergen dan nog niet te vergeten. Maar ja, politiek gaat toch boven ons petje.”¹⁵⁰

Ook in dit geval gold dus dat het motief schootsveld weliswaar aan de basis had gelegen van de brandstichtingen, maar dat de militairen de term vervolgens wel heel ruim hadden geïnterpreteerd. Ze hadden veel meer gebrand dan strikt noodzakelijk was. Hoewel sommige auteurs hun eigen morele bedenkingen hadden bij brandstichting, had onnauwkeurigheid geen juridische consequenties en werd dit nooit bestraft. Bovenstaande citaten hebben laten zien dat het leger brand vaak legitimeerde vanuit militaire doeleinden, maar dat het toch vaak verder ging dan nodig. Naast dergelijke ‘gelegitimeerde’ branden waren er tijdens de dekolonisatieoorlog branden die niet vanuit militaire overwegingen waren gesticht. Zo zijn er voorbeelden van branden uit frustratie, als onnodige wraakactie of als bijproduct van de strijd.

In 1995 maakten 15 Indiëveteranen een reis door Java en naar aanleiding daarvan schreef sergeant-verpleger De Graaff een reisverslag, waarin verschillende militairen aan het woord komen. Zo ook soldaat Reintjes, die tijdens de reis vertelde hoe een van zijn kameraden in de oorlog uit frustratie een kampong in brand had gestoken. De toon van Reintjes is defensief. Hij was zich ervan bewust dat branden toen eigenlijk niet kon, maar probeerde het achteraf toch goed te praten:

"We moeten het niet erger maken dan het was! [...] De T.N.I. had het water in de kali weer eens afgesloten, een van de gebruikelijke sabotagedaden. Uit pure frustratie heeft iemand van ons toen in die verlaten kampong met vuur gespeeld. Dat mocht natuurlijk niet en onze luitenant was kwaad maar het was er maar één.”¹⁵¹

¹⁵⁰ ‘NIMH Dagboekenproject Nederlandse militairen in Indonesië 1945-1949’, citaat uit: NIMH, Den Haag. Sweep. Egodocumenten Nederlands-Indië 1945 – 1950 (545) inv. nr. 110: Dagboek F.H. Dijkstra, 26 december 1947.

¹⁵¹ Ant. P. de Graaff, *De laatste patrouille* (Franeker 2001) 63.

Frustratie was overigens een factor die vaker een rol speelde en die in een aantal egodocumenten duidelijk is aangewezen als reden voor een brand, bijvoorbeeld ook in de brieven van soldaat Barten. Hij schreef hoe ze de vijand lang achterna hadden gezeten, maar dat ze deze niet konden inhalen:

“Toen zijn we de vijand nog 21 kilometer achterna gegaan maar hij kon harder lopen dan wij zodoende konden we hen niet inhalen en zijn we maar weer terug gegaan na eerst de hele zaak in brand te hebben gestoken.”¹⁵²

Korporaal Ligterink vermoedde zelf, zo blijkt uit zijn memoires, dat frustratie een belangrijke oorzaak was voor het escalerende geweld. Zijn memoires hebben een emotionele en schuldbevuste ondertoon en doen geen poging om het optreden achteraf goed te praten. Ligterink probeerde echter wel op de wijze zoals hieronder een verklaring te zoeken en reflecteerde zo op brandstichting:

"Het eindigde ook wel met de opdracht dat het huis van de gezochte in brand gestoken moest worden. Met enige verbijstering moest worden vastgesteld dat ook onze eigen brave borsten een soort natuurtalent hebben voor het aan diggelen slaan van inboedels om daar vervolgens vakkundig de hens in te zetten. Het zal de frustratie geweest zijn voor urenlang sjokken door een moeilijk terrein zonder enig besef waarom.”¹⁵³

Het volgende geval van brand komt uit een bundel van verzamelde ervaringen en dagboekfragmenten van Indiëveteranen. Antoon Rutgers schreef in zijn dagboek over hoe guerrilla's hem en zijn konvooi vanuit een kampong hadden beschoten. Naar aanleiding van die beschieting hadden de troepen besloten deze kampong te straffen. Dit deden zij door met een pantserwagen 'doeltreffend antwoord' te geven, wat betekent dat de kampong met minimaal 20 millimeter geschut was doorzeefd. Van de kampong zal dus al weinig over zijn geweest, maar voor sommigen was dit niet genoeg:

¹⁵² Van Boeijen, *De jongens van Toedjoe Poeloe Doeg*, 319.

¹⁵³ Frank Ligterink, *Een verleden herleeft: Indië 1948-1950* (Purmerend 2006) 42.

“Enkele jongens menen volkomen zonder enige verdere aanleiding wraak te moeten nemen. Ze steken kamponghuisjes van op de vlucht geslagen bewoners in brand.”¹⁵⁴

Korporaal en plaatsvervangend pelotonscommandant Glissenaar heeft memoires geschreven over zijn diensttijd in Indonesië. Retrospectief stelde hij dat er lang niet altijd een legitieme, aanwijsbare reden was geweest voor het platbranden van hele dorpen. Volgens hem had brand ook als ‘uitlaatklep’ gediend:

"Soms werd een heel dorp afgebrand. Naar mijn gevoel was het vaak lang niet zeker dat er inderdaad tegenstanders van ons gehuisvest waren geweest. [...] Veel jongens en ook commandanten zagen er een middel in om hun kwaadheid op de ‘peloppers’ die met hun schieten op onze patrouilles kameraden hadden verwond – we hadden enkele zwaar gewonden – af te reageren.”¹⁵⁵

Dergelijke woede was soms persoonlijk, zo laat het volgende citaat van soldaat Van de Sande zien. Een kampong was op bevel van een luitenant in vlammen opgegaan, nadat de gids van de patrouille hen niet in de goede richting had gestuurd. Hoewel Van de Sande zelf twijfels had over de actie van zijn luitenant, stelde hij tevens dat hij in zijn rang als soldaat weinig kon doen tegen zijn meerdere. Aangezien het ook hier om memoires gaat, lijkt hij zijn rang als een excuus te gebruiken om zijn eigen optreden achteraf te rechtvaardigen:

"Wanneer de groep er vervolgens op uit trekt om de vijand op te sporen verliest de luitenant zijn geduld met de gids. De volgende kampong die ze passeren gaat in vlammen op. [...] Nee daar was ik het niet mee eens. Zo’n actie dat helpt geen moer. [...] Verantwoordelijk heb ik me er nooit voor gevoeld. Wat had ik kunnen doen? Ik was maar soldaat.”¹⁵⁶

¹⁵⁴ Theo van Duren, *Twee maal oorlog: Ervaringen van de Indië-veteranen uit de gemeente Bemmelen die na de tweede wereldoorlog werden uitgezonden naar het toenmalige Nederlands Oost-Indië* (z.p. 2001) 70.

¹⁵⁵ Jan Glissenaar, *Terug naar Java: In het spoor van de politionele acties* (Aalsmeer 1992) 17.

¹⁵⁶ Arnold Olsthoorn, *'Van Amersfoort naar Batavia' door 4-8 R.I., 1947-1950* (Broek op Langedijk 2013) 105.

Ten slotte kon brand ook ontstaan als bijproduct van de strijd, zo laat dit dagboekfragment van majoor Van de Heijden zien:

“Vandaag is de kampong Singaradja door afschieting van een seinpatroon van een vliegtuig geheel afgebrand. 90 huizen vernield.”¹⁵⁷

¹⁵⁷ ‘NIMH Dagboekenproject Nederlandse militairen in Indonesië 1945-1949’, citaat uit: NIMH, Den Haag. Losse Stukken (57) inv. nr. 5179: Dagboek C.J.J. van de Heijden, 30 juni 1948.

4.5 Deelconclusie: brandstichting in de dekolonisatieoorlog

De redenen waarom Nederlandse troepen in de dekolonisatieoorlog brand inzetten blijken erg divers. Waar militairen het merendeel van de branden legitimeerden binnen militaire kaders, is ook zichtbaar geworden hoe branden steeds vaker voorkwamen als middel om frustraties en wraakgevoelens te uiten. Ook geldt dat motieven geregeld in elkaar overlappen en dat het ene motief is gebruikt (bijvoorbeeld schootsveld) om een achterliggende redenen (bijvoorbeeld wraak) te verhullen. Dit maakt dat categorisering lastig is, maar desalniettemin zal daar wederom een poging toe gedaan worden.

De branden die militairen zelf binnen legitieme militaire kaders plaatsten waren ofwel onderdeel van een bredere strategie, ofwel tactisch. Tactisch branden gebeurde onder andere om schootsveld te creëren of om een specifiek militair doelwit, zoals een uitkijkpost, te vernietigen. Strategisch branden gebeurde bijvoorbeeld bij de grootschalige vooropgezette patrouilles en 'zuiveringscampagnes'. Een deel van de strategische motieven zijn te plaatsen in de overkoepelende categorie bevolkings- en middelencontrole. Wanneer het leger kampongs platbrandde zodat de vijand er niet naar terug kon keren of wanneer een kampong guerrilla's had gehuisvest, was er sprake van een poging tot middelencontrole. Ook het afschrikken en waarschuwen van de bevolking om ervoor te zorgen dat ze zich niet met het verzet zouden inlaten, een achterliggende gedachte van veel branden als represaillemaatregel, zijn te beschouwen als poging tot bevolkingscontrole. Zoals reeds in de deelconclusie over de Atjehoorlog geconstateerd, bleek dit uiteindelijk niet te werken, omdat het Nederlandse optreden de lokale bevolking juist in de handen van de guerrilla's dreef.

Het branden uit 'militaire noodzaak', bijvoorbeeld om schootsveld te creëren of omdat 'ze niet anders konden' lijken militairen in hun egodocumenten continu op te voeren om de branden binnen een legitiem militair kader te kunnen verklaren. Die zoektocht naar rechtvaardiging zou voort kunnen komen uit de naoorlogse tijdsgeest waarin het straffen van burgers, bijvoorbeeld door hun huizen in brand te steken, moreel en juridisch minder acceptabel was dan in de koloniale tijd. 'Militaire noodzaak' was zo dus een ruim en zeer veranderlijk begrip. Juist omdat branden binnen bepaalde kaders geaccepteerd was, gaven auteurs vaak een legitimering voor brand die daar binnen paste. Dit maakt categorisering van deze branden uitermate ingewikkeld, aangezien het opgegeven motief dus in veel gevallen slechts als excuus diende om nietsontziend te kunnen branden. Uit de bronnen is gebleken dat er een grote mate van onzorgvuldigheid en achteloosheid met brand gepaard ging. Nederlandse militairen gingen vaak onvoorzichtig om met vuur en stonden nauwelijks stil bij de gevolgen, waardoor er meer in vlammen op is gegaan dan oorspronkelijk de bedoeling was. Die

'nevenschade' staat vaak niet vermeld in de bronnen. Daarnaast blijkt ook uit enkele egodocumenten dat de rapportages in officiële documenten geregeld afweken van de praktijk; troepen brandden in praktijk veel meer dan dat in officiële verslagen is terug te lezen.

Enkele militairen leken hun bedenkingen te hebben bij de zinloze gevallen van brandstichting, zoals het relatief hoge aantal branden uit wraakgevoelens. Ze stelden dat het onnodig was om de huizen van 'onschuldige burgers' te vernietigen en ze hadden bovendien hun twijfels bij de juistheid van hun eigen acties. In enkele gevallen trekken ze zelfs de vergelijking met nazi-Duitsland door te stellen dat ze 'geen haar beter waren' dan de Duitsers toen. Dergelijke morele overwegingen zijn veelzeggend, zeker ook omdat dit in de Atjehoorlog bij de militairen zelf althans veel minder gebeurde. De Tweede Wereldoorlog lijkt in die zin invloed te hebben gehad op hoe de Nederlandse militair keek naar het gevecht in 'de Oost'. Wel is het zo dat wanneer een militair in zijn egodocument over dergelijke morele twijfels schrijft, dit in nagenoeg alle gevallen gaat om memoires. Zoals al vaker benadrukt kan dit betekenen dat militairen door zich zo op te stellen hoopten om achteraf hun eigen stoep schoon te vegen. Zij publiceerden in een tijd waarin mensen zowel nationaal als internationaal steeds meer kritiek hadden op het koloniale verleden van Westerse mogendheden. Het is dus goed denkbaar dat een Indiëveteraan zich later heeft proberen in te dekken of te verdedigen.

De motieven voor brandstichting in de dekolonisatieoorlog laten zich dus moeilijk categoriseren binnen een overkoepelend raamwerk. Enkele branden laten zich het beste verklaren binnen militair-strategisch optreden en dan met name als bevolkings- en middelencontrole, maar op een groot deel valt moeilijk een etiket te plakken. De *environcide*-these helpt ook hier in mindere mate bij het duiden van intenties, omdat ook hier uit de motieven niet een intentie blijkt om genocide te plegen en ook omdat natuur op zichzelf nauwelijks het doelwit was van de branden – de natuur was 'nevenschade'. Dit doet echter niets af aan de totale verwoesting die brand met zich mee kon brengen en vraagt om een afweging tussen de te behalen militaire doelen en morele implicaties.

5. Conclusie

Emmanuel Kreike schreef dat de vernietiging van het milieu slechts een middel is om het uiteindelijke doel, de fysieke vernietiging van een hele groep, te bereiken. Daarom stelde hij dat milieuoorlog zowel een misdaad tegen de natuur, als tegen de menselijkheid is en dat het daarom bij wet verboden zou moeten worden. De vernietiging van de 'milieu-infrastructuur' had volgens hem dezelfde fatale effecten als moderne massavernietigingswapens. Brandstichting is in deze scriptie voor twee verschillende conflicten apart geanalyseerd om zo uitspraak te doen over de vraag of de milieulens en de daarbij aansluitende *environcide*-these wel het geschiktste raamwerk is om brandstichting mee te analyseren, of dat een ander perspectief de motivaties voor brandstichting beter kan duiden.

Allereerst zullen de twee casussen die de empirische basis vormen voor dit onderzoek, de Atjehoorlog en de dekolonisatieoorlog, onderling worden vergeleken om te zien of er wat betreft de inzet van brand in voormalig Nederlands-Indië sprake is van verandering of continuïteit. Deze temporele vergelijking laat zien dat, hoewel de krijgsmacht in beide conflicten brand veelvuldig als wapen inzette, er verschil blijkt te zitten in de manier waarop en de redenen waarom militairen dat deden. De Atjehoorlog vond plaats in een tijd waarin verschroeide-aarde-strategieën en de daarmee samengaande brandstichtingen nog volop gebruikt en geaccepteerd werden. Op papier was het weliswaar zo dat er beperkte restricties stonden op vernietiging en branden, maar in praktijk was hier weinig van terug te zien, mede omdat er geen juridische implicaties waren voor het stichten van brand. De dekolonisatieoorlog kende wat dat betreft hetzelfde klimaat van straffeloosheid. Ondanks dat het internationale oorlogsrecht in die tijd volop in ontwikkeling was en ondanks dat branden op papier verboden was, tenzij uit 'militaire noodzaak', lijkt er nog steeds nauwelijks een rem te hebben gestaan op branden. Daarentegen is het wel zo dat er tijdens de dekolonisatieoorlog meer kritische geluiden te horen waren en dat enkele militairen 'onnodige' branden problematiseerden. Zeker in memoires is te zien hoe militairen steeds meer de behoefte voelden om het branden te legitimeren.

In de deelhoofdstukken is gekeken naar de verschillende functies van brand. Uit de analyse is naar voren gekomen dat in beide oorlogen het vernietigen van een schuilplaats waar vijanden zaten het meest geschreven motief is. Een kritische noot die hierbij geplaatst moet worden is dat dit motief gemakkelijk als excuus gebruikt kon worden om het eigen optreden te legitimeren vanuit een 'militaire noodzaak'. Datzelfde geldt voor branden als represaille, voor beide conflicten het op één na vaakst gehoorde motief. Binnen contraguerrillaoptreden golden represailles als acceptabel motief, aangezien in zulke gevallen de tegenstander het eerste schot had gelost (zo werd beweerd althans). Zulke branden waren vaak collectief bestraffend om zowel de guerrilla's als de non-combattanten te

laten weten dat ze de gevechtsactiviteiten moesten staken. De twee meest gehoorde motieven voor brand zijn dus, op basis van deze specifieke bronnen, in beide conflicten hetzelfde. Vanaf dat punt gaan de gegeven motieven uiteenlopen. Waar in Atjeh de volgende redenen het wegnemen van beschutting en 'tuchtigingscampagnes' zijn, staat in de dekolonisatieoorlog 'wraak' als motief op de derde plek. Daarna komt in de dekolonisatieoorlog het argument schootsveld; een motivatie die militairen, zoals gezien, meestal behoorlijk ruim interpreteerden. Dit laat tevens zien dat militairen branden op papier konden verantwoorden binnen het contraguerrillaoptreden, maar dat er vaak sprake was van onnodige grote of onnodig veel branden. Zo blijkt hoe moeilijk brand te kwalificeren is: de beoogde intenties of doelen wijken meer dan eens af van het uiteindelijke resultaat. Het motief 'wraak' gaat in Atjeh het minst vaak op van alle motieven, terwijl militairen 'schootsveld' überhaupt niet opvoeren als reden. Het verschil in retoriek is mijns inziens te verklaren door de tijdsgeest in acht te nemen: in de dekolonisatieoorlog voelden militairen zich meer genoodzaakt legitieme militaire reden op te voeren voor brand dan in de Atjehoorlog, aangezien branden in die tijd nog veel algemener geaccepteerd was.

Doordat de *environcide*-these vooral naar het resultaat kijkt en nauwelijks naar de achterliggende motivaties voor brand, mist er een laag in de analyse. Zoals in de voorgaande hoofdstukken is gebleken waren de redenen immers divers. Naast de branden binnen contraguerrillaoptreden, waarin brand als goedkoop wapen is gebruikt, zijn er ook vele voorbeelden van brand buiten de operationele kaders die bijvoorbeeld uit wraak of frustratie waren gesticht, zeker in de dekolonisatieoorlog. Dit type branden diende geen militair doel en valt ook niet als dusdanig te verklaren. Ook hier gold dat brand een makkelijk middel was in de zin dat het vuur eenvoudig aangewakkerd werd en dat het effect groot was. Waar brand dus enerzijds te verklaren valt binnen contraguerrillaoptreden, is er anderzijds soms dus ook sprake van een 'wapen van wanhopigen' gebruikt in gevallen van gebrek aan controle of strategie. Hoewel de intenties en de daaruit volgende motivaties voor brand zoals gezien ver uiteenlopen en zowel binnen als buiten het contraguerrillaoptreden kunnen worden geplaatst, is het resultaat voor de lokale bevolking bovendien hetzelfde. De omvang van de schade kan verschillen per brand, maar dat er schade is toegebracht aan de omgeving staat vast. De partij die het geweld ontvangt zal aan de intentie hoogstwaarschijnlijk weinig boodschap hebben.

Voor beide conflicten geldt dat de vernietiging van de natuurlijke omgeving zelden een doel op zich is. Er was sprake van nevenschade, van onzorgvuldigheid - zeker wanneer het draaide om het creëren van onnodig groot schootsveld - en zeker in de Atjehoorlog ook van voedselvernietiging, maar niet van doelbewuste verwoesting van het milieu met als doel de bevolking de dood in te jagen.

Waar Kreike brandstichting dus ziet als aanjager van genocide, omdat de vernietiging van de omgeving de vernietiging van een hele bevolkingsgroep als doel zou hebben, komen deze genocidale intenties allerm minst naar voren in de egodocumenten voor beide conflicten. Algemeen gezegd waren de redenen voor brandstichting eerder praktisch van aard om snel en goedkoop militaire doelen, al dan niet binnen acceptabele kaders, te behalen. De bevolking ondervond absoluut massale schade van de branden, maar bewuste vernietiging van de lokale bevolking was niet het doel. In die zin gaat de *environcide*-these erg ver.

Om de verschillende motieven voor brandstichting te verklaren zijn alternatieve concepten dus wellicht geschikter, in ieder geval voor de gebruikte bronnen. Een militaire lens laat zien hoe en waarom brand als wapen is ingezet. Een economische lens kan aantonen waarom brand is gebruikt om de bevolking en guerrilla's de nodige middelen te ontzeggen om de strijd voort te zetten. Wat dat betreft zou brand ook gezien kunnen worden als middel voor bevolkings- en middelencontrole; in beide conflicten bleken de militairen aan Nederlandse zijde niet in staat om zelf dorpen te bezetten en de bevolking direct te controleren, met name door personeelsgebrek en omdat het leger zijn militairen liever in de strijd inzette. Zoals blijkt uit verschillende egodocumenten besloten ze daarom geregeld om de dorpen maar in brand te steken, zodat ze wisten dat de vijand er niet meer terug zou keren. Dat ze daarbij de non-combattanten ook verjaagden, leken ze te beschouwen als 'bijverschijnsel'. Hetzelfde zou kunnen opgaan voor andere bestaansmiddelen, namelijk het idee dat als zij het vernietigden, dat dan tenminste niemand er nog gebruik van zou kunnen maken. Of het daadwerkelijk ook tot controle heeft geleid is overigens nog maar de vraag: de Indonesiërs wisten hun dorpen snel en relatief eenvoudig weer op te bouwen, waardoor eenmaal 'gecontroleerde' kampongs binnen de kortste keren weer waren opgebouwd en bewoond. Het zou dus mogelijk zijn dat bevolkings- en middelencontrole toentertijd een achterliggende strategie was van brandstichting, maar het resultaat bleek weinig gunstig. Het is echter niet zo dat alle branden als vorm van bevolkings- en middelencontrole kunnen worden gezien. Juist omdat de motieven zo divers zijn en vaak in elkaar overlopen, laat een groot aantal branden zich moeilijk categoriseren, zowel niet binnen militaire kaders, als binnen andere raamwerken.

Hoewel er in deze scriptie voor deze twee conflicten een degelijk aantal egodocumenten aan bod is gekomen, valt er veel meer onderzoek te doen naar de inzet van brand als wapen om er meer over te theoretiseren. Toekomstige mogelijkheden liggen bijvoorbeeld bij breder onderzoek, waarbij de Nederlandse casuïstiek in vergelijkend perspectief zou kunnen worden behandeld samen met Britse of Franse casussen om zo breder internationaal te kunnen vergelijken. Daarnaast zou een goede mogelijkheid voor vervolgonderzoek een uitgebreidere temporele vergelijking binnen Nederlands-

Indië kunnen zijn, om dan in dergelijk onderzoek op zoek te gaan naar patronen in de Nederlandse inzet van brand in Indonesië door de tijd heen met daarbij tevens meer oog voor de verandering van de inzet van brand binnen conflicten zelf, iets wat in deze scriptie niet centraal stond. Wat betreft brongebruik bieden egodocumenten een unieke inkijk in motivaties van militairen zelf en door deze open te benaderen wordt het bijvoorbeeld mogelijk om te achterhalen wat ze ertoe bracht om brand te stichten. Het verschil tussen dagboeken, memoires en bijvoorbeeld interviews zouden in toekomstig onderzoek centraler kunnen worden behandeld, aangezien dit duidelijk invloed heeft op de manier waarop militairen schrijven of reflecteren.

Ten slotte resteren er vragen rondom brand als geweldstype. Brand is al vanaf de eerste onderzoeken naar oorlogsmisdaden, excessief of extreem geweld in voormalig Nederlands-Indië gekarakteriseerd als 'type' oorlogsmisdaad of als 'vorm' van buitensporig geweld. Hoewel het verstrekkende en tragische effect dat brand kon hebben buiten kijf staat, is er toch de vraag waarom brand, wanneer het binnen operationele kaders werd gebruikt, als zodanig is aangeduid. Zit er immers fundamenteel een verschil in een huis dat wordt vernietigd door brand, of een huis dat met bijlen in elkaar wordt gehakt? Heeft het, in andere woorden, wel zin om brand als middel te bestempelen als extreem geweld, terwijl de intenties zo ver uit elkaar konden lopen? Dit is echter slechts een afsluitende gedachte.

6. Bibliografie

6.1 Primaire Bronnen

Atjehoorlog

Ongepubliceerd

Koninklijk Instituut voor Taal- Land en Volkenkunde (KITLV), Leiden. H.T. Damsté DH 1084-21: Brieven uit Atjeh door G.C.E. van Daalen aan zijn vrouw Betsy, 25 mei 1896.

Nationaal Archief (NA), Den Haag. Offerhaus (2.21.235) inv. nr. 24: J.B. Dumont: Brief van J.B.D. januari 1874 over de inname van Kraton van Kotaradja (Atjeh-oorlog).

NIMH, Den Haag. 'De Koloniale Eeuw' Nederlands-Indië (543) inv. nr. 72: G. Nijpels, Persoonlijke Stukken (1887-1903).

NIMH, Den Haag. 'De Koloniale Eeuw' Nederlands-Indië (543) inv. nr. 31: Brief van luitenant Stroeve, 'geschreven in de periode dat de Atjehers het Nederlandse fort Samalanga belegerden' op 11 september 1881.

NIMH, Den Haag. 'De Koloniale Eeuw' Nederlands-Indië (543) inv. nr. 32: Rapport van luitenant-kolonel J.B. van Heutsz, betreffende militaire expedities naar Indrapoeri, Selimoen, en Djanthoi te Atjeh.

NIMH, Den Haag. 'De Koloniale Eeuw' Nederlands-Indië (543) inv.nr. 35: M.T. Velsing, Memoires van M.T. Velsing, beroepsmilitair en later als burger assistent-resident te Atjeh (1898-1905).

Obbes, J.F., ongepubliceerd dagboek, persoonlijk eigendom Anton Stolwijk. (zie database egodocumenten Atjeh nr. 68).

Stadsarchief Amsterdam, Amsterdam. Archief van de Familie Hartkamp en Aanverwante Families (80) inv. nr. 243: Verslag van de tocht naar Lehong van H.P.C. Hoetjer.

Gepubliceerd

B....r, J. van, *Atchin: driemaal begraven: een oorspronkelijk verhaal uit de tweede expeditie tegen de Atchineezers* (Deventer 1875).

Daalen, G. C. E. van, 'Verslag van den tocht naar de Gajo- en Alaslanden in de maanden Februari tot en met Juli 1904 onder den luitenant-kolonel van den generalen staf G. C. E. van Daalen, met 4 kaarten en 17 bijlagen.' *Indisch Militair Tijdschrift: Extra-Bijlagen 14* (Batavia 1905) 1-194.

Heutsz, J.B. van, 'Instructie voor de Onderafdeelings-chefs in de Onderhoorigheden van Atjeh',
Indisch Militair Tijdschrift 34:1 (1903) 253-266.

Hooijer, G.B., *De verlaten posten in Groot-Atjeh* (Leiden 2010).

Prell, A., en G. Graafland, *Taptoe! : herinneringen van oud-soldaten en invaliden van het Indische leger te Bronbeek* (Amsterdam 1904). (*De Hue, Heuer*)

Pruys van der Hoeven, Abraham, *Mijne ervaring van Atjeh* ('s-Gravenhage 1886).

Schoemaker, J.P., *Schetsen uit den Atjeh-oorlog* ('s-Gravenhage 1889).

Timmermans, L.J.F., *Geschriften van L.J.F. Timmermans, gepensionneerd majoor der infanterie van het Ned. Oost-Indisch leger*. (Batavia 1887).

Werner, C.R.M., 'Drie en een half jaar bij de marechaussees in Atjeh' in: A. Prell, *Taptoe! : herinneringen van oud-soldaten en invaliden van het Indische leger te Bronbeek* (Amsterdam 1904) 139-177.

Dekolonisatieoorlog

Ongepubliceerd

Mossink, Leo, 'Geschiedenis trekt zo zijn sporen' (2010).

<https://www.7decemberdivisie.nl/pdf/geschiedenis-trekt-zo-zijn-sporen-leo-mossink.pdf>

Nationaal Archief, Den Haag. Algemene Secretarie van de Nederlands-Indische Regering en de daarbij gedeponeerde Archieven (2.10.14) inv. nr. 3769: 'Dagorders en aanschrijvingen van de legercommandant', 1946-1948, Wapenbroeder!, 21-7-1947.

Nationaal Archief, Den Haag. Mariniersbrigade in Nederlands-Indië, 1946-1950 (2.13.126) inv. nr. 1745: Stukken betreffende een onderzoek naar de militaire noodzaak voor het afbranden van kampong Soetodjajan op 11 augustus 1947, het dossier inzake de veroordeling van mariniers door de Zeekrijgsraad voor het weigeren gehoor te geven aan het bevel om de kampong plat te branden, de beantwoording van Kamervragen hierover en gratieverzoeken en -verlening van de mariniers in kwestie. 1948 – 1950, Verklaring van de kapitein der mariniers H.R.T. Grijzen.

'NIMH Dagboekenproject Nederlandse militairen in Indonesië 1945-1949', citaat uit: Nederlands Instituut voor Militaire Historie (NIMH), Den Haag. Losse Stukken (57) inv. nr. 5461: Dagboek B. Hoogstraten, 15 november 1947, 12 september 1947, 8 oktober 1947, 12 januari 1949.

'NIMH Dagboekenproject Nederlandse militairen in Indonesië 1945-1949', citaat uit: NIMH, Den Haag. Losse Stukken (57) inv. nr. 5179: Dagboek C.J.J. van de Heijden, 28 november 1947, 7 januari 1948, 9 januari 1948, 10 januari 1948, 13 januari 1948, 19 januari 1948, 30 juni 1948, 23 juli 1948, 13 september 1948, 10 november 1948, 28 februari 1949.

'NIMH Dagboekenproject Nederlandse militairen in Indonesië 1945-1949', citaat uit: NIMH, Den Haag. Losse Stukken (57) inv. nr. 7: Dagboek J.J.L. Willinge, 7 januari 1947.

'NIMH Dagboekenproject Nederlandse militairen in Indonesië 1945-1949', citaat uit: NIMH, Den Haag. Sweep. Egodocumenten Nederlands-Indië 1945 – 1950 (545) inv. nr. 110: Dagboek F.H. Dijkstra, 2 november 1947, 16 december 1947, 26 december 1947, 28 december 1947, 17 januari 1948, 22 februari 1948, 25 februari 1948.

'NIMH Dagboekenproject Nederlandse militairen in Indonesië 1945-1949', citaat uit: NIMH, Den Haag. Losse Stukken (57) inv. nr. 5354: Dagboek H.W. Hetteema, 19 mei 1948, 29 mei 1948, 6 december 1948, 16 januari 1949.

'NIMH Dagboekenproject Nederlandse militairen in Indonesië 1945-1949', citaat uit: NIMH, Den Haag. Militaire Luchtvaart Koninklijke Nederlandsch-Indisch Leger (ML-KNIL) (806) inv. nr. 930: Dagboek H. Meiners, 28 april 1946.

'NIMH Dagboekenproject Nederlandse militairen in Indonesië 1945-1949', citaat uit: NIMH, Den Haag. Dekolonisatie van Nederlands-Indië (1945 - 1950) (509) inv. nr. 1293: Dagboek C.W. van Bijsterveld, 10 november 1947.

'NIMH Dagboekenproject Nederlandse militairen in Indonesië 1945-1949', citaat uit: NIMH, Den Haag. Sweep. Egodocumenten Nederlands-Indië 1945 – 1950 (545) inv. nr. 422: Dagboek H. Bierman, 12 januari 1948.

'NIMH Dagboekenproject Nederlandse militairen in Indonesië 1945-1949', citaat uit: NIMH, Den Haag. Losse Stukken (57) inv. nr. 3292: Dagboek G.D. Deen, 18 januari 1948, 19 januari 1948, 21 januari 1948, 22 januari 1948.

'NIMH Dagboekenproject Nederlandse militairen in Indonesië 1945-1949', citaat uit: NIMH, Den Haag. Sweep. Egodocumenten Nederlands-Indië 1945 – 1950 (545) inv. nr. 597: Dagboek J. Eshuis, 3 augustus 1949.

'NIMH Dagboekenproject Nederlandse militairen in Indonesië 1945-1949', citaat uit: NIMH, Den Haag. Sweep. Egodocumenten Nederlands-Indië 1945 – 1950 (545) inv. nr. 135: Dagboek W.T.J. Jansen, 16 maart 1949.

'NIMH Dagboekenproject Nederlandse militairen in Indonesië 1945-1949', citaat uit: NIMH, Den Haag. Sweep. Egodocumenten Nederlands-Indië 1945 – 1950 (545) inv. nr. 579: Dagboek J.G.H. Kootker, 28 augustus 1947, 21 september 1947, 24 september 1947.

'NIMH Dagboekenproject Nederlandse militairen in Indonesië 1945-1949', citaat uit: NIMH, Den Haag. Dekolonisatie van Nederlands-Indië (1945 - 1950) (509) inv. nr. 1105: Dagboek R. Krabbendam, 25 oktober 1947, 11 december 1947.

'NIMH Dagboekenproject Nederlandse militairen in Indonesië 1945-1949', citaat uit: NIMH, Den Haag. Sweep. Egodocumenten Nederlands-Indië 1945 – 1950 (545) inv. nr. 135: Dagboek H. van der Sluis, 19 oktober 1947.

'NIMH Dagboekenproject Nederlandse militairen in Indonesië 1945-1949', citaat uit: NIMH, Den Haag. De Kam (510) inv. nr. 121: Dagboek C.W. van Leuven, 4 januari 1947.

'NIMH Dagboekenproject Nederlandse militairen in Indonesië 1945-1949', citaat uit: NIMH, Den Haag. De Jong (524) inv. nr. 6: Dagboek J. van Noorloos, 17 september 1947.

Gepubliceerd

Alberda, J.E., *Het trommeltje. Herinneringen 1944-1949. Deel I* (z.p. 2001).

Alberda, J.E., *Het trommeltje. Herinneringen 1944-1949. Deel II* (z.p. 2001).

Anoniem, *Mijn diensttijd bij de 3^e compagnie* (Amsterdam 1953).

Barten-Schakenraad, Jacqueline en Louis Barten, *Dienstbaar in gelatenheid: over verwanten: het archief Theo Barten* (Aarle-Rixtel 2005).

Boeijen, J.D. van, *De jongens van Toedjoe Poeloe Doea: Herinneringsalbum van het Bataljon 3-14 R.I. 3^e Infanterie Brigade Groep 1 Divisie "7 December" West-Java 1946-1950* (Mierlo 2009).

- Buiting, Wim, *Dagboek van Wim Buiting. Pionier van 5-5 R.I. in Indië* (Vriezenveen 2006).
- Club van Oud-Indië-gangers Waalwijk e/o, *De Herinneringen Blijven: Indonesië 1945-1950* (z.p. 1991).
- Dalen, Henk van, *Bij de inlichtingendienst op Midden-Java* (z.p. 2005).
- Dekker, Jan, *Uust mè* (z.p. 1999).
- Doensen, Koos, *Waarom wij...; Het verhaal van Tonny Doensen dienstplichtig militair in Nederlands-Indië 1948-1950* (z.p. 2015).
- Duren, Theo van, *Twee maal oorlog: Ervaringen van de Indië-veteranen uit de gemeente Bemmelen die na de tweede wereldoorlog werden uitgezonden naar het toenmalige Nederlands Oost-Indië* (z.p. 2001).
- Giesing, Leendert, *Brandlucht en bloedspoor. Dagboek van een Indiëganger* (Sittard 2007).
- Glissenaar, Jan, *Terug naar Java: In het spoor van de politionele acties* (Aalsmeer 1992).
- Golde, Jan de, *De prijs van de macht* (z.p. 2001).
- Golde, Jan de, *Op weg naar de ondergang* (z.p. 2004).
- Graaff, A. de, *Indië bepaalde ons leven* (Franeker 2004).
- Graaff, Ant. P. de, *Met de T.N.I. op stap: de laatste patrouille van het vergeten leger* (Franeker 1991).
- Graaff, Ant. P. de, *De laatste patrouille* (Franeker 2001).
- Hazekamp, F.C., *Twee broers, twee luitenants in Indië: Verslag van de militaire dienstitijd van de broers Frans en Ted Hazekamp in Engeland en Nederlands Oost-Indië 1945-1950, met de kwartierstaten van hun ouders: Hazekamp-van der Donk, Wellink-Wagenaar* (z.p. 2008).
- Hoeks, Gerard, *Berchse saldaote in Indië* (Berghem 2005).
- Hoën, Roel, *Gebeurtenissen uit "Het dagboek van Roel": Mede bestemd voor zijn maatjes die altijd stand-by waren en voor hen die er zich betrokken bij voelen.* (Nijverdal/Enschede 1994).
- Hofstad, M. v.d., *1^e Cie. 4e Bataljon. 11e Regt. Infanterie. Uit het dagboek van een soldaat van de 1^e Cie.* (Den Dungen 1994).

- Hoogh, G.J.M. de, *Mijn Indische mariniersjaren: Naar herinneringen van B.J. van Gils* (z.p. 1975).
- Houwelingen, Barend van, *Pa, vertel 's over je tijd in Indië! Dagboekantekeningen Indië 1946 –1949* (Maastricht 2011).
- Janssen, Graard, *Dorp en Dessa: verhaal van een dorp in Brabant en zijn jongens-soldaten in de vrijheidsstrijd van Indonesië 1945-1951* (Reusel 1989).
- Kam, P. de, *Het reizende bataljon: herdenkingsboek 8 RS* (Hilversum 1996).
- Kerkdijk, Gerrit, *Soldaat E. Kerkdijk: registratienummer 25.12.12.159; Die jongeman uit Bergentheim, hij werd geroepen: en vanuit zijn plichtsgevoel vervulde hij zijn taak* (z.p. 1997).
- Kerkhof, Frans, *Duizend dagen* (Erp 1984).
- Klerk, Gerard de, *Mijn Indië Tijd* (z.p. 1998).
- Krosenbrink, H., *De Indiëgangsters 1945-1950* (Doetinchem 2003).
- Kuipers, Gerrit, *Kennemers Watermannen en Rijstvogels: de tropenjaren van vier broers uit Roelofarendsveen oorlogsvrijwilligers in Nederlands-Indië 1946-1948* (z.p. 2014).
- Kuyvenhoven, Piet, *Piet Kuyvenhoven en zijn tijd in het verzet en in Nederlands-Indië (1945- 1948)* (z.p. 2010).
- Laak, Gerard van de, *Het Eerste Verkenningsskadron Tweede Regiment Huzaren van Boreel* (z.p. z.j.).
- Leeuwen, Thea van, *Een Hollandse jongen in Indië* (Soest 2012).
- Lensink, Harrie, *G.B.I. 5e Cie K.N.I.L.; Op weg naar de gordel van smaragd; GBI-druppels kleurden de gordel van smaragd; Eindelijk naar huis* (z.p. 1987).
- Ligterink, Frank, *Een verleden herleeft: Indië 1948-1950* (Purmerend 2006).
- Maurik, Henk van, *Djokja achter de horizon* (Nijmegen 1949).
- Muller, Marinus, *Mijn tijd in Indië* (z.p. z.j.).
- Neppelenbroek ed., E.H., *Slavenwerk: een openhartig relaas van een Indië-compagnie, Java 1946-1949: de kronieken van 'Compie Lima'* (Breda 1993).

Olsthoorn, Arnold, *'Van Amersfoort naar Batavia' door 4-8 R.I., 1947-1950* (Broek op Langedijk 2013).

Peters, Henk, *Je moet nu gaan* (Franeker 1990).

Reinders, J.H. e.a., *Dát was 423: leven en werken van het 423 bataljon in Oost-Java* (Heiloo 1951).

Rockx, Kees, *Retourtje Indië* (z.p. 1986).

Schoeren-Brummans, Lisette, *Indië 1947-1948. Een prachtig land in oorlog* (Soest 2014).

Senhorst, Henk, *Hier is alles nog rustig: jeugd- en tropenjaren van een Indiëveteraan 1925-1950* (z.p. 2009).

Smolders, André J., *De oorlog van mijn vader: militaire dienstplichtjaren op Midden-Java in voormalig Nederlands-Indië van maart 1948 – april 1950* (Zoetermeer 2011).

Speerstra, Hylke, *Op klompen door de dessa: Indiëgangsters vertellen* (Amsterdam 2015).

Steen, P.A. van der, *De Limmer soldaten in Nederlands Oost-Indië* (Limmen 1993).

Steen, Theodorus J.H. van der, *Een Zandbergse jongen, Indisch Dagboek 1946*. (Wageningen 2002).

Telman, Derk Jan, *Tempo Doeloe. Harderbergers en Indië* (z.p. 1998).

Trigt, Jan van, Inge Wolters-van Trigt en Tom Visser, *Duizend dagen Indië: Het dagboek van Jan van Trigt 1945-1948* (Soesterberg 2007).

Vermeulen, Jan, en J.W.M Schulten, *Het dagboek van een gesneuvelde soldaat* (De Rijp 1997).

Vervaart, Jan, *De geschiedenis van een zwerfbataljon 1946-1996: Regiment Limburgse Jagers: Gedenkboek bataljon 3-II R.I.* (1996 Roermond).

Visser, Gerben, *De Haantjes in vogelvlucht. Het Veluwebataljon 1-8 R.I. in Indië 1945-1948* (Franeker 2002).

Vriesendorp, F., *Wij van de 4^e Hulpverbandplaats Afdeling* (z.p. 1951).

Waanders, Bernard J., *He-j doar nog vocht'n? Nederlands-Indië 1947-1950. Het relaas van drie jaar tropendienst* (z.p. 2002).

Zeeuw, Joop de, *Drie warme jaren ('s-Gravenpolder 1984)*.

6.2 Secundaire Literatuur

- Asselin, Pierre en Henk Schulte Nordholt, 'Cracking Down on Revolutionary Zeal and Violence: Local Dynamics and Early Colonial Responses to the Independence Struggle in Indochina and the Indonesian Archipelago, 1945-1947' in: Thijs Brocades Zaalberg en Bart Luttikhuis eds., *Empire's Violent End. Comparing Dutch, British, and French Wars of Decolonization, 1945–1962* (Ithaca, New York 2022) 71-95.
- Beamer, C. R., *The Atjeh war and the roles of civil and military authorities in the development of dutch policy, 1873-1898* (ProQuest Dissertations Publishing, 1974)
<https://search.proquest.com/docview/2005420470?accountid=12045> (geraadpleegd 27 mei 2024).
- Borel, G. F. W., *Onze vestiging in Atjeh* ('s Gravenhage 1878).
- Bossenbroek, Martin, *Volk voor Indië: de werving van Europese militairen voor de Nederlandse koloniale dienst 1814-1909* (Amsterdam 1992).
- Brocades Zaalberg, Thijs, en Bart Luttikhuis, 'De koloniale schuldclassificatie voorbij. Nederlands, Brits en Frans extreem geweld in vergelijkend perspectief, 1945-1962' in: Gert Oostindie, Ben Schoenmaker en Frank Van Vree eds., *Over de grens: Nederlands extreem geweld in de Indonesische onafhankelijkheidsoorlog, 1945-1949* (Amsterdam 2022) 381-407.
- Brocades Zaalberg, Thijs, en Bart Luttikhuis, 'Introduction: Beyond the League Table of Barbarity: Comparing Extreme Violence during the Wars of Decolonization' in: Thijs Brocades Zaalberg en Bart Luttikhuis eds., *Empire's Violent End: Comparing Dutch, British, and French Wars of Decolonization, 1945–1962* (Ithaca, New York 2022) 1-24.
- Captain, Esther, en Onno Sinke, 'Haat tegen vreemde elementen en hun medeplichtigen' Extreem geweld in de eerste fase van de Indonesische revolutie (17 augustus 1945-31 maart 1946) in: Gert Oostindie, Ben Schoenmaker en Frank van Vree eds., *Over de grens: Nederlands extreem geweld in de Indonesische onafhankelijkheidsoorlog, 1945-1949* (Amsterdam 2022) 139-175.
- Clark, Gemma, 'Fire as Rebellion and Repression: Revolutionary Ireland in Perspective', in: Martin Thomas en Gareth Curless ed., *The Oxford Handbook of Late Colonial Insurgencies and Counter-Insurgencies* (Oxford 2023) 63-80.
- Crook, Martin, en Damien Short, 'Marx, Lemkin and the genocide-ecocide nexus', *The international journal of human rights* 18 (2014) 298-319.

- , --- en Nigel South, 'Ecocide, genocide, capitalism and colonialism: Consequences for indigenous peoples and global ecosystems environments', *Theoretical Criminology* 22 (2018) 298-317.
- Downes, Alexander B., 'Draining the Sea by Filling the Graves: Investigating the Effectiveness of Indiscriminate Violence as a Counterinsurgency Strategy', *Civil wars* 9 (2007) 420-444.
- Dunlap, Alexander, 'The 'solution' is now the 'problem:' wind energy, colonisation and the 'genocide-ecocide nexus' in the Isthmus of Tehuantepec, Oaxaca', *The International Journal of Human Rights* 22 (2018) 550-573.
- Earls FitzGerald, Thomas, *Combatants and civilians in revolutionary Ireland, 1918-1923*. Routledge studies in modern history (London 2021).
- Feuer, Anna, 'Environmental Warfare Tactics in Irregular Conflicts', *Perspectives on Politics* 21 (2023) 533-549.
- French, David, *The British way in counter-insurgency, 1945-1967* (Oxford 2011).
- Frenks, Micha, Arson in the Archipelago. Burning and destruction by Dutch armed forces during the Dutch-Indonesian war 1945-1949 (Masterscriptie Universiteit Leiden, Leiden 2019).
- Goudsblom, Johan, *Vuur en beschaving*. (Amsterdam 1992).
- Groen, Petra, 'Geweld en geweten. Koloniale oorlogvoering en militaire ethiek in Nederlands-Indië, 1816-1941', *Militaire Spectator* 182 (2013) 248-266.
- Groen, Petra, en Thijs Brocades Zaalberg, 'De Atjehoorlog als school van het moderne imperialisme 1873-1914' in: Petra Groen e.a., *Krijgsgeweld en kolonie: opkomst en ondergang van Nederland als koloniale mogendheid, 1816-2010*. Militaire geschiedenis van Nederland; deel 6 (Amsterdam 2021) 97-133.
- Groen, P.M.H., 'Een moordgeschiedenis: koloniale oorlogvoering en militaire ethiek rond 1900' in: Thomas J. Lindblad, W. van der Molen en C. Fasseur, *Macht en majesteit: opstellen voor Cees Fasseur bij zijn afscheid als hoogleraar in de geschiedenis van Indonesië aan de Universiteit Leiden* (Leiden 2002) p. 43-64.
- Harinck, C.H.C. en B. W. Luttikhuis, 'Voorbij het koloniale perspectief: Indonesische bronnen en het onderzoek naar de oorlog in Indonesië, 1945-1949', *BMGN - Low Countries Historical Review* 132:2 (2017) 51-76.

- Harmanny, Azarja, *Grof geschut: Artillerie en luchtstrijdkrachten in de Indonesische onafhankelijkheidsoorlog, 1945-1949*. Onafhankelijkheid, Dekolonisatie, Geweld en Oorlog in Indonesië 1945-1950 (Amsterdam 2023).
- Kalyvas, Stathis, *The logic of violence in civil war*. Cambridge studies in comparative politics (New York 2006).
- Koenderink, Anouk, *Het Doel Heiligt De Middelen? Een vergelijking tussen egodocumenten van militairen uit Duits ZuidwestAfrika en Atjeh over de aard van het toegepaste geweld*. (Bachelorscriptie Universiteit Leiden, Leiden 2022).
- Kreike, Emmanuel, 'Genocide in the Kampongs? Dutch nineteenth century colonial warfare in Aceh, Sumatra', *Journal of genocide research* 14 (2012) 297-315.
- , *Scorched Earth: Environmental Warfare as a Crime against Humanity and Nature, Scorched Earth*. Human Rights and Crimes against Humanity 30 (Princeton 2021).
- Limpach, Rémy, *De brandende kampongs van generaal Spoor* (Amsterdam 2016).
- Linn, Brian McAllister, *The Philippine War, 1899-1902*. Modern War Studies (Kansas 2019).
- Missbach, Antje 'The Aceh War (1873–1913) and the influence of Christiaan Snouck Hurgronje' in: Arndt Graf, Susanne Schroter and Edwin Wieringa eds., *Aceh: History, Politics and Culture* (Singapore 2010) 39-62.
- Nederlands Instituut voor Militaire Historie, 'De 'Pakisaji-zaak' en de kwestie van eerherstel' (december 2023) 1. file:///C:/Users/Gebruiker/Downloads/De%20'Pakisaji-zaak'%20en%20de%20kwestie%20van%20eerherstel%20(1).pdf (geraadpleegd op 14 mei 2024).
- Oostindie, Gert, Ben Schoenmaker en Frank Van Vree eds., *Over de grens: Nederlands extreem geweld in de Indonesische onafhankelijkheidsoorlog, 1945-1949* (Amsterdam 2022).
- Oostindie, Gert, en Rémy Limpach, 'De oorlog in Indonesië 1945-1949. De militair-historische context' in: Gert Oostindie, Ben Schoenmaker en Frank van Vree eds., *Over de grens: Nederlands extreem geweld in de Indonesische onafhankelijkheidsoorlog, 1945-1949* (Amsterdam 2022) 67-104.
- Oostindie, Gert, 'Nederland en Indonesië 1945-1949. De politiek-historische context' in: Gert Oostindie, Ben Schoenmaker en Frank van Vree eds., *Over de grens: Nederlands extreem geweld in de Indonesische onafhankelijkheidsoorlog, 1945-1949* (Amsterdam 2022) 35-66.

Stanton, Jessica A., *Violence and Restraint in Civil War: Civilian Targeting in the Shadow of International Law* (Cambridge 2016).

Valentino, Benjamin, Paul Huth en Dylan Balch-Lindsay, "'Draining the Sea": Mass Killing and Guerrilla Warfare', *International organization* 58 (2004) 375-407.

Veer, Paul van 't, *De Atjeh-oorlog* (Amsterdam 1980).

Wagner, Kim A., 'Savage Warfare: Violence and the Rule of Colonial Difference in Early British Counterinsurgency', *History workshop journal* 85 (2018) 217-237.